

FATIK

Tijdschrift voor Strafbeleid en
Gevangeniswezen
Verschijnt vier keer per jaar
27ste jaargang
januari-februari-maart 2009, nr. 121

Redactie

Hoofdredactie: Tom Daems
Eindredactie: Angela van de Wiel
Redactie: Jan Adams, Tina Demeersman, Chris Hermans, Peter Janssen, Peter Pletincx, Luc Robert, Marc Tassier, Karen Verpoest, Veerle Scheirs

Vormgeving: Bram Wets

Abonnement op FATIK? Bel 09/223.07.38

Redactiesecretariaat

Liga voor Mensenrechten vzw.
Gebroeders De Smetstraat 75, 9000 Gent
tel: 09/223.07.38 – fax.: 09/223.08.48
e-mail: info@mensenrechten.be
website: www.mensenrechten.be

Redactionele samenwerking en disclaimer

*FATIK, Tijdschrift voor Strafbeleid en
Gevangeniswezen* strekt tot een zo volledig
mogelijke berichtgeving over de evoluties op
het vlak van strafbeleid en gevangeniswezen.

Voor publicatie aangeboden teksten mogen
rechtstreeks naar het redactiesecretariaat
worden gestuurd. De redactie behoudt zich
alle rechten voor de publicatie van ingezonden
teksten, artikels, werken, advertenties ed. te
weigeren.

Aan de totstandkoming van deze publicatie
is de uiterste zorg besteed. Voor informatie
die nochtans onvolledig of onjuist is
opgenomen, aanvaarden de redactie en de
uitgever geen verantwoordelijkheid. Elke
auteur is verantwoordelijk voor zijn/haar eigen
redactionele bijdragen.

Lidmaatschap Liga voor Mensenrechten en jaarabonnementen

Lid + abonnement op Tijdschrift voor
Mensenrechten: 27 €
Lid + abonnement op Fatik, tijdschrift voor
Strafbeleid en Gevangeniswezen: 35 €
Lid + abonnement op beide tijdschriften: 60 €
Steunend lid + abonnement op beide
tijdschriften: 96 €
Lid zonder abonnement: 5 € per jaar

Het is ook mogelijk om, losgekoppeld van
het lidmaatschap, een abonnement op de
tijdschriften te bekomen.
Meer informatie bij Liga voor Mensenrechten.

De inhoudstafels van de oudere jaargangen zijn
consulteerbaar op de website van de Liga voor
Mensenrechten - www.mensenrechten.be

© Niets uit deze publicatie mag worden veelevoudigd en/of openbaar
gemaakt door middel van druk, fotokopie, elektronische gegevensdragers
of welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande, uitdrukkelijke en
schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uit respect voor mens en milieu wordt FATIK gedrukt op kringlooppapier en
zonder vluchtige organische stoffen door Druk in de Weer, Gent

Editoriaal

3

- **Prison complet: de achterdeur als nooduitgang?**
Karen Verpoest

Artikelen

5

- **Interviewen intra muros: een muur te doorbreken?**
An Nuytiens & Isabel Verwee
- **(N)iets nieuws onder de zon?**
**De Beleidsverklaringen Justitie 2008 en 2009 over het openbaar
ministerie in de strafuitvoering**
Alexandra De Moor & Karen Verpoest
- **Gevangenis en samenleving 2009: een externe evaluatie van het Vlaams
strategisch plan hulp- en dienstverlening aan gedetineerden**
Annelies Hellemans, Ivo Aertsen en Johan Goethals
- **Het gevangeniswezen in crisistijd – en vice versa**
**Enkele reflecties naar aanleiding van de tekst Masterplan 2008-2012
voor een gevangenisinfrastructuur in humane omstandigheden: stand
van zaken en bijkomende projecten tot 2016**
Tom Daems

Rechtspraak

28

- **Rechts-hulp-behoevend: Grondwettelijk Hof onderstreept belang
rechtsbijstand geïnterneerden**
Katrien Hanoulle & Frank Verbruggen

Uitgelezen

30

- **Luisteren naar gedetineerden**
**Boekbespreking van M. Moerings, M. Boone en A.A. Franken, *Meningen
van gedetineerden – Vijftig jaar later***
Luc Robert

FATIK-studiedag

32

- **Achter tralies in België: Waar staan we? Waar gaan we naartoe?**

Prison complet: de achterdeur als nooduitgang?

Dat de Belgische gevangenen niet vol maar overvol zitten is al lang geen nieuws meer. Op 22 februari 2009 slaagde Panorama¹ erin het tragische effect van dit plaatsgebrek in de gevangenen van Vorst en Antwerpen op een ontluisterende manier in beeld te brengen in een reportage getiteld 'Prison complet': gedetineerden die met twee of drie personen op amper acht vierkante meter leven, zonder sanitair of zelfs maar stromend water en dit gedurende 23 of 24 uur per dag. Dergelijke toestand kan bezwaarlijk nog menswaardig genoemd worden en hoewel de situatie niet in alle Belgische gevangenen zo schrijnend is, legt deze reportage nog maar eens de vinger op de wonden die ons gevangenisstelsel vandaag de dag nalaat.

Door deskundigen werd ondertussen voldoende gedebatteerd en onderzoek gevoerd om te weten dat de grootse renovatie- en vooral bouwplannen van Minister van Justitie De Clerck op langere termijn op zich weinig soelaas zullen brengen voor de aanpak van de capaciteitsproblemen.²

Achter de overbevolkingsproblematiek gaat immers een samenspel van interne, externe en interveniërende factoren³ schuil waarvan de benadering en oplossing een stuk complexer is dan het bouwen van zeven gevangenen of zeven bruggen, zoals De Clerck laconiek verklaarde.

De problemen rond de gevangenispopulatie moeten gezien worden binnen het ruimere kader van de strafrechtsbedeling en worden beïnvloed door de verschillende echelons van de strafrechtsketen (opsporing, vervolging, straftoemeting en strafuitvoering). Op elk van deze echelons worden immers beleidskeuzes gemaakt en beslissingen genomen die implicaties hebben voor de gevangenis capaciteit. In kritische reflecties en academische discussies wordt vooral gefocust op de nood aan concrete initiatieven en prioriteitskeuzes op het niveau van de straftoemeting, wellicht mede omwille van het feit dat daar in beleidsverklaringen vaak in een grote boog omheen wordt gelopen gezien de gevoeligheden die er op dat vlak heersen. Discussies over de instroom kunnen echter niet los gezien worden van deze over de uitstroom. Maar hoewel beleidskeuzes in de fase van de strafuitvoering de uitkomst van de debatten over de instroom zullen beïnvloeden, wordt aan deze minder aandacht besteed mogelijks omdat er, met uitzondering van enkele simulatieonderzoeken, weinig concrete informatie over de implicaties van beleidskeuzes en wetswijzigingen voor de uitstroom van de gevangenispopulatie gekend zijn. En op beleidsniveau lijkt hierbij al helemaal niet te worden stilgestaan, laat staan dat hierover een debat zou worden gevoerd.

Vrij recent werden in België in de fase van de uitvoering van de vrijheidstraffen nochtans belangrijke wijzigingen aangebracht die ontegensprekelijk gevolgen hebben voor de gevangenis capaciteit. Met de wet op de externe rechtspositie van veroordeelden werden immers niet alleen heel wat beslissingsbevoegdheden inzake strafuitvoeringsmodaliteiten overgeheveld van de uitvoerende naar de rechterlijke macht, en dus van de minister naar de strafuitvoeringsrechtbank, maar ook en vooral werd voorzien in een meer strikte wettelijke regeling. De keuze voor het invoeren van grotere procedurele waarborgen en meer rechtszekerheid heeft uiteraard ook een keerzijde en houdt in dat de beslissende instanties minder dan vroeger de ruimte krijgen om snel en soepel in te spelen op precare situaties zoals de overbevolking. Zo werd bijvoorbeeld ook afgezien van de mogelijkheid tot voorlopige invrijheidstelling met het oog op overbevolking dat als een soort 'ventiel op de gevangenen' zou kunnen worden gebruikt. Een beperking van de uitstroombmogelijkheden en dus een opstopping aan de achterdeur lijkt hiervan het logische gevolg.

Voorlopig lijkt het er echter op dat de minister niet happig is om zijn bevoegdheden en tevens belangrijke troeven in de strafuitvoering zomaar af te geven. Men kan zich zelfs de vraag stellen of het feit dat de inwerkingtreding van de uitvoering van de vrijheidsstraffen tot drie jaar steeds verder uitgesteld wordt, het doemscenario van afstel van de verdere inwerkingtreding voorspelt.

Dat dit scenario niet geheel onrealistisch is, blijkt uit evoluties in de ons omringende landen. Zo blijkt dat in Frankrijk de rechter voor de strafuitvoering steeds meer terrein verliest aan de minister, dit terwijl tot 2004 de beslissingsbevoegdheden van deze rechter inhoudelijk steeds verder werden uitgebreid en omkaderd met striktere procedures. De grond hiervoor ligt volgens de beleidsdocumenten in het feit dat op die manier de procedure wordt vereenvoudigd en de rechter een deel van zijn zware werklast kan afstaan. De echte beweegreden moet echter gezocht en gevonden worden in de problematiek van de overbevolking. Door de minister opnieuw te betrekken en de procedures voor het uitvoeren

¹ De reportage is integraal te bekijken op <http://multiblog.vrt.be/canvasactua/category/panorama>.

² Meer hierover kan gelezen worden in de bijdrage over het Masterplan 2008 - 2012 verder in dit nummer

³ K. Beyens, S. Snacken en C. Eliaerts, *Barstende muren, Antwerpen, Kluwer, 1993, 276.*

van uitgangsvergunningen, halve vrijheid, het plaatsen buiten de inrichting en elektronisch toezicht te versoepelen, hoopt men terug enkele tactieken achter de hand te hebben om meer grip te krijgen op de uitstroom van de gevangenispopulatie. Dat deze evoluties zich in Frankrijk voordoen is ook voor België geen goed nieuws. Frankrijk werd immers tijdens de hervormingen in de strafuitvoering in België als een grote inspiratiebron beschouwd. In Frankrijk verscheen immers reeds lang voor daar in Belgische beleidskringen sprake van was een rechter op het toneel van de uitvoering van de vrijheidstraffen.

Wanneer we de ontwikkelingen in Frankrijk voor ogen houden, wordt het belang van een grondige evaluatie en debat rond de gevolgen van het maken van beleidskeuzes in de strafuitvoering nog duidelijker.

In België zijn bepaalde keuzes immers dan wel gemaakt, maar zolang het spel niet wordt gespeeld kunnen deze heel eenvoudig worden veranderd. Meer nog, overbevolking wordt zo een groot probleem, dat het dreigt gevangenissen om te vormen tot menselijke pakhuizen en dat het de hervormingen en vooruitgang van de voorbije decennia teniet doet. Om dit te voorkomen dient het heersende gebrek aan visie rond de strafuitvoering te worden omgezet in een duidelijk en doordacht bestraffingsstelsel. Zonder ervoor te pleiten de overdracht van de vrijheidstraffen tot drie jaar, de bijzondere bevoegdheden voor de alleenzettelende strafuitvoeringsrechter, de internering en de terbeschikkingstelling nodeloos op de lange baan te schuiven, dienen de gevolgen van het beperken van de uitstroombmogelijkheden verder in kaart te worden gebracht en dringt een fundamenteel debat, dat nu reeds jaren uit de weg wordt gegaan, zich op. Pas dan hebben de hervormingen binnen de strafuitvoering kans op slagen. Benieuwd of we op dat vlak iets kunnen verwachten van de aangekondigde Oriëntatienota bis.

Karen Verpoest*

* *Karen Verpoest is assistente strafrecht aan het Institute for International Research on Criminal Policy, Universiteit Gent.*

Interviewen intra muros: een muur te doorbreken?

Voor criminologen is het verrichten van onderzoek binnen de gevangensmuren één van de mogelijke onderzoekspistes. In de praktijk blijkt echter dat zulk onderzoek niet altijd van een leien dakje loopt. Vooral onderzoekers die het bevragen van gedetineerden in de gevangenis vooropstellen, ontkomen niet aan de problemen die veldwerk intra muros met zich meebrengt.

Eén van de belangrijkste redenen hiervoor is dat onderzoekers zich vaak niet voldoende kunnen voorbereiden op het veldwerk. Toegespitste literatuur aangaande de organisatie en methodiek van dergelijk onderzoek is immers schaars. Dit is dan weer het gevolg van het feit dat er de laatste jaren opvallend weinig studies in de Belgische gevangenis hebben plaatsgevonden.¹ Onderzoek bij gedetineerden lijkt bijna exclusief afkomstig te zijn van studenten, die in het kader van een stage gedetineerden bevragen. Wie op zoek is naar een soort 'handboek' of 'draaiboek' voor het opzetten van kwalitatief onderzoek in de gevangenis, met tips, ervaringen en mogelijke problemen, moet doorgaans teruggrijpen naar Angelsaksische literatuur. Zij zijn immers de onbetwiste leiders op gebied van onderzoek binnen de gevangenis.² Hoewel deze literatuur enorm waardevol is, blijft de penitentiaire context toch wel erg contextgebonden. Uit de praktijk blijkt dat voormelde Angelsaksische literatuur om deze reden niet volstaat om zich voldoende voorbereid naar het veld te begeven.

In deze bijdrage wordt dieper ingegaan op het interviewen van gedetineerden in de gevangenis. Uiteraard is dit niet de enige interessante onderzoeksvorm intra muros. Zo is er ook participerende observatie in de gevangenis, of kunnen interviews zich bijvoorbeeld ook toespitsen op actoren die er werkzaam zijn. Beide onderzoekers hebben echter binnen hun onderzoeks-

An Nuytiens & Isabel Verwee *

context gedurende enkele maanden interviews afgenomen van gedetineerden.³ Om deze reden werd dan ook geopteerd om voorliggende bijdrage vanuit deze onderzoekservaringen op te bouwen. Meer specifiek wordt de opstelling van een stappenplan beoogd. Een handleiding als het ware, die een antwoord biedt op de vraag hoe een dergelijk onderzoek te realiseren, rekening houdende met de specifieke context en populatie. Verder worden methodologische pijnpunten en valkuilen besproken. Zoals uit deze bijdrage zal blijken is het immers van groot belang om te anticiperen op de problemen die gepaard (kunnen) gaan met criminologisch onderzoek binnen de gevangensmuren.

De selectie van de onderzoekspopulatie

De eerste vraag die men dient te stellen bij de aanvang van kwalitatief onderzoek waarin interviews met gedetineerden worden georganiseerd, is vanzelfsprekend de vraag naar afbakening van de onderzoekspopulatie. Het selecteren van gedetineerden gebeurt uiteraard in functie van de probleemstelling en doelstelling van de studie in kwestie. Het is raadzaam om nooit uit het oog te verliezen dat slechts een zeer beperkt deel van de totale daderpopulatie terechtkomt in de strafrechtelijke keten. Daarenboven wordt de strafrechtelijke keten gekenmerkt door een gigantische uitstroom.⁴ Dit impliceert dat uiteindelijk weinig daders, en zelfs relatief weinig veroordeelden, in de gevangenis terechtkomen. Gedetineerden vormen dus maar een klein deeltje van de volledige daderpopulatie.

Wie voor de aanvang van het veldwerk informatie zoekt over de Belgische gevangenispopulatie, teneinde reeds een eerste ruwe schatting te maken van de steekproef, kan lang zoeken. Er blijkt immers een behoorlijk gebrek aan betrouwbare, recente en geïntegreerde gegevens

* An Nuytiens en Isabel Verwee zijn wetenschappelijk medewerkers aan de vakgroep criminologie, Vrije Universiteit Brussel.

1 Robert, L., (Onderzoek) Achter de tralies in België: niet alleen cijfers tellen', Panopticon, 2008, 3, 1-6.

2 King, R.D., 'Doing research in prisons' in: King, R.D. en Wincup, E. (eds). Doing Research on Crime and Justice, Oxford, Oxford University Press, 2000, 285-312.

3 Isabel Verwee heeft in de loop van 2006 in totaal 56 gedetineerden geïnterviewd die definitief veroordeeld waren voor diefstal met braak. Zie: Verwee, I., Ponsaers, P. en Enhus, E., Inbreken is mijn vak. Textuur en Praktijk van woninginbraak, Den Haag, Boom Juridische Uitgevers, 2007. An Nuytiens heeft in de loop van 2008 in totaal 41 definitief veroordeelde en geïnterneerde vrouwelijke gedetineerden geïnterviewd in het kader van haar doctoraatsonderzoek 'Small numbers, big problems? Een kwalitatieve studie naar het jeugdbeschermingstraject van vrouwelijke persistente delinquenten' (FWO - Promotor: Prof. Dr. Jenneke Christiaens - Copromotor: Prof. Dr. Christian Eliaerts).

4 Ponsaers, P., Enhus, E., Van den Herrewegen, E. en Vandevoorde, N., Meet- en opvolgingsinstrument voor de strafrechtelijke keten: handleiding, Brussel, Politeia, 2006.

over de populatie die de Belgische gevangenen bevolkt.⁵ Robert sluit hierbij aan en gaat verder door te stellen dat in tijden waarin de gevangenispopulatie piekt, er geen tot nauwelijks wetenschappelijke kwalitatieve en kwantitatieve informatie voorhanden is. De diensten binnen de FOD Justitie houden zich blijkbaar niet bezig met het op een wetenschappelijke manier verzamelen en analyseren van dergelijke basisinformatie.⁶

Onderzoekers die respondenten willen selecteren uit de gedetineerdenpopulatie, dienen beroep te doen op de databank SIDIS-Griffie.⁷ Wie een overzicht wenst van de huidige gedetineerdenpopulatie, of wie een extractie wenst van bepaalde subgroepen (bv. in ons geval vrouwen, of veroordeelden voor diefstal met braak), moet hiertoe eerst toestemming aanvragen bij het Directoraat-Generaal Uitvoering van Straffen en Maatregelen.

De officiële toelating

Uiteraard moet ook schriftelijke toestemming aangevraagd worden voor de bevraging van gedetineerden. Deze aanvraag dient tevens gericht te worden aan het Directoraat-Generaal.

Onderzoekers die over een centrale toelating beschikken, ervaren tijdens het veldwerk echter vaak nog problemen hieromtrent.⁸ Deze problematiek hebben we ook aan den lijve ondervonden. Hoewel de toestemming op centraal niveau relatief vlot bekomen wordt, blijkt dat men bij aankomst in de gevangenis niet altijd op de hoogte is van het onderzoek en de verkregen toelatingen. Het is dan ook belangrijk om een vergadering te beleggen met de gevangenisdirecteur(s) voor de aanvang van het veldwerk. Op die manier kan uitgeklaard worden wat de opzet van het onderzoek is, en kunnen ook meer praktische afspraken gemaakt worden. Zo is het bijvoorbeeld raadzaam om aan de directie te vragen de portiers aan de inkom, de penitentiair beambten of ten minste de kwartierchef(s) van de sectie(s) waar men werkzaam zal zijn, op de hoogte te brengen van de vorser zijn / haar komst. Dit kan heel wat tijd besparen; men hoeft niet telkens meer de reden van aanwezigheid en de gehele onderzoeksopzet uit te leggen aan betrokken personen.

Problematisch is echter wanneer het enthousiasme van de directie over de onderzoeksopzet niet zo groot blijkt. Criminologisch onderzoek in de gevangenis wordt vaak met argusogen gevolgd omwille van de gevoeligheid van bepaalde thema's die hierin worden aangesneden.⁹ Hoewel gevangenisdirecteurs doorgaans het belang van dergelijk onderzoek onderschrijven, blijken verschillende praktische aspecten of incidenten uit het verleden de zin voor medewerking soms af te zwakken.

In de praktijk gebeurt het dat de gevangenisdirecteur bijkomende eisen stelt. Zo is het mogelijk dat het gebruik van een bandopnemer in de ene gevangenis wel toegestaan wordt, terwijl dit in de andere gevangenis niet mag. Het is dan ook ten zeerste aan te raden om bij de aanvraag bij het Directoraat-Generaal meteen de toestemming tot het gebruik van een bandopnemer in de toelating te laten inschrijven. Zo is er geen discussie meer mogelijk in de gevangenis zelf, en is elke partij formeel in orde.

Ook wordt de idee van het mondeling afnemen van interviews bij gedetineerden niet door elke gevangenisdirecteur even warm onthaald. Dit wordt soms afgeraden wegens bijvoorbeeld de extra werklast die dit met zich kan meebrengen voor de penitentiair beambten. Ook op centraal niveau probeert men dit vaak af te raden. Het is dus belangrijk om bij de aanvraag het belang van face-to-face contact te benadrukken, indien dit essentieel is voor de onderzoeksopzet. Dit kan dan ook opgenomen worden in de toelating.

De mobiliteit van gedetineerden

De extractie uit de databank SIDIS-Griffie die verkregen wordt op centraal niveau, blijkt bij aankomst in de gevangenis vaak reeds achterhaald te zijn gezien de constante wijziging van de gedetineerdenpopulatie. De praktijk heeft uitgewezen dat het wenselijk is om met dit overzicht eerst langs de griffie van de gevangenis te gaan om te controleren of de geselecteerde gedetineerden wel degelijk aanwezig zijn. Zo blijkt dat er vaak mensen op de lijst staan die op elektronisch toezicht zijn, vrijgelaten zijn, of naar een andere gevangenis werden overgebracht.¹⁰ De gigantische doorstroom van gedetineerden heeft als gevolg dat de aanvankelijke lijst met gedetineerden constant wijzigt. De waarde

⁵ Beyens, K., 'Het nakomertje in de Belgische criminografie' in: Devroe, E., Beyens, K. en Enhus, E. (eds). Zwart op wit? Duiding van cijfers over onveiligheid en strafrechtsbedeling in België. Handboek Criminografische Basisinformatie, Brussel, VUBPress, 2006, 297-298.

⁶ Robert, L., l.c., 1-6.

⁷ Deze centrale databank, waarin de elektronische dossiers van alle gedetineerden worden beheerd, bevindt zich op de Dienst Griffie van het Directoraat-Generaal Penitentiaire Inrichtingen te Brussel.

⁸ King, R.D., l.c., 285-312 en Smith, C. en Wincup, E. in: King, R.D. en Wincup, E. (eds). Doing Research on Crime and Justice, Oxford, Oxford University Press, 2000, 331-349.

⁹ Smith, C. en Wincup, E., l.c., 331-349.

¹⁰ Daarnaast is het mogelijk dat gedetineerden niet aanwezig zijn omdat ze bijvoorbeeld penitentiair verlof hebben of naar de rechtbank moeten. De gedetineerden die onder het regime halve vrijheid of weekendarrest vallen, zijn uiteraard ook niet altijd aanwezig.

van dergelijk document komt dan ook onmiddellijk op de helling te staan. Het is aan de onderzoeker om te beslissen of de oorspronkelijke namenlijst wordt afgewerkt, of dat tijdens het veldwerk op de griffie om een geactualiseerd bestand wordt verzocht. Met wat geluk kan men bepaalde respondenten later in een andere gevangenis tegenkomen.

Geduld is de moeder van de porseleinwinkel

Een absolute vereiste bij het uitvoeren van wetenschappelijk onderzoek in een gevangeniscontext is geduld. Er zijn immers heel wat vertragende aspecten waar men rekening mee dient te houden.¹¹ Bij het binnenkomen is er uiteraard eerst de grondige veiligheidscontrole. Verder is het vaak lang aanschuiven vooraleer men zijn identiteitskaart kan inruilen voor een papieren bezoekersbadge. In een aantal gevangenissen krijgen onderzoekers een personeelsbadge, waardoor men sneller binnen kan en vrijer kan bewegen binnen de gevangensmuren. Hoewel dit praktische aspect een enorm voordeel biedt, kan ook gekozen worden om met een bezoekersbadge te werken. De mogelijkheid bestaat immers dat gedetineerden de onderzoeker als deel van het systeem gaan beschouwen door de personeelsbadge, met wantrouwen als gevolg. Eenmaal binnen is het vaak een werk van lange adem om zich van de ene naar de andere plaats te begeven. Afhankelijk van het type gevangenis moet men voor elke deur een penitentiair beambte aanspreken om deze te openen. In meer moderne gevangenissen wordt gewerkt met een duw- en kliksysteem, waarbij gemakkelijker zelfstandige verplaatsingen kunnen gemaakt worden.

De dagindeling in de gevangenis is heel strikt en kan best zo min mogelijk verstoord worden (zie infra). Dit resulteert vaak in lange wachttijden wanneer gevraagd wordt een bepaalde respondent te halen. Ook het feit dat verschillende gevangenissen in een uithoek van België gelegen zijn, maakt dat men als onderzoeker veel tijd verliest met lange verplaatsingen. Tenslotte dient men rekening te houden met het feit dat het sociale klimaat in de gevangenissen de laatste jaren erg woelig is. Veldwerk doen in het midden van een stakingsgolf is erg frustrerend. De dagen dat er gestaakt wordt, kan er geen bezoek komen, en onderzoekers zijn dus ook niet toegelaten. Een te strakke onderzoeksplanning geraakt dan wel erg snel in de war... Om deze redenen is het aangewezen om – indien mogelijk – de planning van het veldwerk ruim te berekenen.

Veiligheid

Het verrichten van onderzoek in de gevangenis als vrouw lokte vaak de vraag uit: "Ben je niet bang?". Hoewel onderzoekers snel gewend raken aan de penitentiaire omgeving, en gedetineerden er – uitgezonderd hun gevangenisplunje – uitzien zoals u en ik, zijn er toch bepaalde momenten waar er wel enige onveiligheidsgevoelens gegenereerd worden.

Het is in deze optiek aan te bevelen om de penitentiair beampten te vragen de onderzoeker op de hoogte te brengen indien er een potentieel gevaar uitgaat van een bepaalde gedetineerde. Enerzijds kan dit zorgen voor een zekere subjectieve uitval, maar anderzijds primeert de veiligheid van de onderzoeker. Zeker voor wat betreft geïnterneerden is het raadzaam de veiligheidskwestie vooraf aan te kaarten bij de verantwoordelijken. Zo werd door één van beide onderzoekers in de gevangenis van Brugge de lijst van de geïnterneerde respondenten overlopen met het 'zorgteam', dat instaat voor de begeleiding van geïnterneerden. Zo kon naar veiligheid toe, maar evenzeer in functie van de gemoedstoestand en communicatiemogelijkheden van betrokkenen, een doordachte selectie gemaakt worden.

Tijdstip

Mocht men van mening zijn dat gedetineerden veel tijd hebben, dan kunnen wij u hopelijk van het tegendeel overtuigen. Men zou het niet altijd verwachten, maar het merendeel van de gedetineerden heeft een enorm druk dagschema. Dit geldt vooral voor de gedetineerden die werk hebben in de gevangenis. 's Middags is het etenstijd en volgt nog een pauze om daarna eventueel opnieuw het werk aan te vatten. Naast het werk is er 'de wandeling', voor velen het hoogtepunt van de dag. Verder is er ook het bezoek, het kinderbezoek, de bezoeken van de advocaat enzoverder, en tijdens de momenten van appèl mogen er geen gedetineerden uitgehaald worden. Essentieel is dat men zo min mogelijk stoort in de dagindeling en bezigheden van de gedetineerde. Daarom werd doorgaans met de penitentiair beambte of kwartierchef overlegd over het beste tijdstip om betrokken gedetineerde te bevragen. Dit om zo veel mogelijk te vermijden dat een interview halverwege moest worden stopgezet. Dit vergt van de onderzoeker wel enige flexibiliteit; de bevraging zal soms moeten plaatsvinden op de middag, laat in de avond of tijdens het weekend.

¹¹ Snacken, S. en Tubex, H., 'De penitentiaire wereld onderzocht' in: Beyens, K., Goethals, J. Ponsaers, P. en Vervaeke, G. (eds). Criminologie in actie. Handboek Criminologisch onderzoek, Brussel, Politeia, 2002, 379-409.

Onderzoeksruiimte

De beschikbaarheid van een lokaal in de gevangenis blijkt niet altijd vanzelfsprekend. Bijgevolg worden vaak creatieve oplossingen bedacht door de directie of penitentair beambten. Zo namen we interviews af in o.a. een klaslokaal, een leegstaande cel, het lokaaltje van de PSD of de psychiater, de advocatenspreekruimte, ... Belangrijk is dat er niet te veel inkijk is van buitenaf zodat de geïnterviewde zich niet geremd voelt en niet verstrooid geraakt door zaken die rondom hem / haar gebeuren. Bovendien is weinig lawaaihinder bevorderend voor de bandopname. Zulke gesprekken verlopen ook minder chaotisch. Dit is vaak nauw gerelateerd aan de capaciteit van een gevangenis: hoe groter de gevangenis, hoe meer chaos en lawaai. Doorgaans zijn veel lokalen bezet en worden ruimtes 'à l'improviste' (vaak afgelegen van penitentiaire controle) bedacht terwijl men in een kleine gevangenis doorgaans wel een lokaal vrij heeft, dicht bij het centrum. Een interview op cel werd doorgaans niet toegestaan, wellicht om veiligheidsredenen. Wel is het interessant om op cel een introductie te geven met betrekking tot het onderzoek en de vraag of men wil deelnemen. Op de vrouwenafdelingen vormde dit doorgaans geen probleem.

Taal

In het elektronische dossier van elke gedetineerde staat de nationaliteit en de taal vermeld. Het is echter aan te raden steeds te verifiëren bij de penitentiair beambten welke taal de respondent werkelijk spreekt, gezien er weinig contact is tussen de administratieve diensten en de gedetineerden. Uit de praktijk blijkt dat heel wat als 'Nederlandstalig' geregistreerde respondenten eigenlijk gebrekkig of helemaal geen Nederlands spreken. De ene onderzoeker maakte voor deze respondenten gebruik van een tolk, wat op zich de beste oplossing is indien men de taal niet machtig is. Doch brengt dit geen rechtstreeks contact met zich mee en heeft de onderzoeker minder controle over zowel de verbale als de non-verbale aspecten van communicatie. Een bijkomend probleem blijkt het vertalen van bepaalde termen (bv. 'kickbeleving'), waardoor onderzoeksresultaten soms moeilijker te vergelijken zijn. In het geval van de andere onderzoeker werd gepeild naar het levensverhaal van de respondenten, wat een meer complexe en emotionele aangelegenheid betreft, zodat werd geopteerd om anderstaligen niet te weerhouden.¹²

Het contact met de gedetineerden

Eigen aan criminologisch onderzoek is dat onderzoekers zich vaak op een moeilijk terrein begeven of met een moeilijk te bereiken onderzoekspopulatie werken. Dit heeft uiteraard consequenties, waaronder achterdochtigheid bij respondenten.¹³ Het is niet altijd eenvoudig om het vertrouwen te winnen van gedetineerden. Vanuit hun verleden en meer specifiek hun ervaringen met justitie zijn zij vaak erg op hun hoede voor buitenstaanders. Het is dan ook cruciaal dat het eerste contact met de respondenten goed verloopt.

Een goede tip is om te vragen aan de penitentiair beambten om de onderzoeksopzet niet uit te leggen, gezien dit erg bepalend kan zijn of iemand instemt of niet. Voor heel wat penitentiair beambten is het immers niet helemaal duidelijk wat een vorser komt doen. Bijgevolg wordt dan een verkeerde uitleg gegeven aan de respondenten. Hier heeft men echter niet altijd vat op. De penitentiair beambte keerde dan ook meermaals alleen terug met als opmerking "Ik had nochtans gevraagd of hij niet eens zin had om met een meisje te klappen, het zou hem deugd doen maar hij wil niet". Het is dus erg belangrijk om de introductie zélf te doen. Zoals reeds aangegeven, is – indien mogelijk – een korte introductie op cel aangewezen. Uit onze eigen ervaringen blijkt tevens dat een individuele introductie wenselijk is. Het collectief voorstellen van het onderzoek is af te raden. We merkten immers dat gedetineerden niet alleen individuele aandacht verkiezen, maar ook dat zij zich vaak anders gedragen (meer gesloten, stoerder, ...) in het bijzijn van medegedetineerden. Het is bovendien eenvoudiger voor hen om vragen te stellen over het onderzoek tijdens een individueel contact in de beslotenheid van het interviewlokaal.

Het is erg belangrijk dat er bij de introductie duidelijk wordt uitgelegd wat de opzet van het onderzoek is. Ook de doelstelling en bestemming van het onderzoek dienen meegedeeld te worden. Uit de literatuur blijkt immers dat gedetineerden anders vaak met verwachtingen zitten die niet kunnen ingelost worden door het onderzoek.¹⁴ Dit blijkt tevens uit onze eigen ervaringen. Gedetineerden hopen vaak dat ze, door hun verhaal te vertellen, het beleid fundamenteel zullen kunnen veranderen. Ze hebben niet altijd een goed beeld van de (vaak beperkte) impact van academisch werk.¹⁵ Voor respondenten is het evenzeer belangrijk te weten waarom net zij werden geselecteerd voor het onder-

12 Er speelden nog andere methodologische redenen mee bij deze beslissing, maar binnen het bestek van deze bijdrage lijkt het niet wenselijk hier dieper op in te gaan.

13 Janssen, J., 'Vrouwen en veldwerk in detentie. Een schets aan de hand van persoonlijke ervaringen', *Proces: Tijdschrift voor berechting en reclassering*, 2000, 79, 7-8, 117-120.

14 Bosworth, M., Campbell, D., Demby, B., Ferranti, S.M. en Santos, M., 'Doing Prison Research: Views from Inside', *Qualitative Inquiry*, 2005, 11, 2, 249-264.

15 Bosworth, M., Campbell, D., Demby, B., Ferranti, S.M. en Santos, M., l.c., 249-264.

zoek. Het is bijgevolg een must om de gehanteerde selectiecriteria uit te leggen. Wanneer gedetineerden doorhebben dat ook andere respondenten worden aangesproken, neemt dit eventueel wantrouwen vaak weg.

Een andere praktische tip in dit kader betreft het vermijden van het woord 'interview'. Zo startte één onderzoeker het testinterview met de vraag: "Mag ik een interview van u afnemen?", wat een huivering teweegbracht bij de gedetineerde. Het woord 'interview' wordt immers niet zozeer wetenschappelijk geïnterpreteerd maar wordt beschouwd als een journalistiek iets, een interview op tv, of een gesprek dat resulteert in een artikel in de krant met naam en foto. Het is dan ook sterk aan te raden het woord 'interview' te vervangen door het woord 'gesprek'.

Uiteraard dient ook een aantal deontologische kwesties te worden aangekaart, zoals anonimiteit en vrijwilligheid. Het is erg belangrijk voor gedetineerden dat het gesprek vertrouwelijk is, in die zin dat er geen informatie wordt doorgegeven aan penitentiaire beambten, directie of andere justitiële actoren.¹⁶ De ervaring leert dat er behoorlijk wat persoonlijke zaken, maar ook feiten die nooit voorwerp uitmaakten van een opsporings- of gerechtelijk onderzoek, uit de doeken worden gedaan tijdens het interview.

Tenslotte dient duidelijk gesteld te worden dat er geen juridische of financiële voordelen aan de deelname verbonden zijn, om misverstanden te vermijden. Over het geven van een tegemoetkoming aan de respondenten zijn de meningen in de literatuur verdeeld. Zo wordt door sommige onderzoekers één of twee pakjes sigaretten overhandigd als compensatie. Echter, we zijn van mening dat de notie van vrijwilligheid op die manier op de helling komt te staan. Misschien wil men wel louter deelnemen omdat men 5 euro uitspaart voor een pakje Marlboro? In dit laatste geval kunnen vragen opgeworpen worden over de motivatie van de respondenten in kwestie, en bijgevolg over de waarde van bepaalde onderzoeksbevindingen.

Al deze voorwaarden zijn erg belangrijk om tot een informed consent te komen.¹⁷ Om deze garanties zwart op wit te waarborgen wordt best een informed consent form opgemaakt in twee exemplaren: één voor de onderzoeker, en één voor de respondent. Het is daarbij belangrijk om alert te zijn voor analfabeten die zonder

te weten wat op het formulier staat, dit toch ondertekenen.

Vanuit de optiek van vertrouwen is lange termijnonderzoek, waarbij diverse contactmomenten met de respondenten plaatsvinden, aangewezen. Op die manier kan een vertrouwensband groeien, wat het onderzoek ten goede komt.¹⁸ Helaas is dit in de Belgische context nauwelijks haalbaar gezien de korte contracten en de krappe budgetten die worden uitbesteed aan onderzoek in de humane wetenschappen. Ook het informeel aanwezig zijn in de setting kan de graad van medewerking echter positief beïnvloeden. Door een langere periode van aanwezigheid en de groeiende visibiliteit zal de vertrouwensband met gedetineerden en personeelsleden groeien.¹⁹ Door de contacten met andere gedetineerden weten respondenten die in een latere fase gecontacteerd worden wie de onderzoeker is en wat hij / zij komt doen. Dit kan de introductie eenvoudiger maken. Het is dan ook – indien mogelijk – aangewezen om voldoende tijd uit te trekken zodat er naast de formele werkzaamheden, het interviewen, evenzeer tijd is voor meer informele en toevallige ontmoetingen met gedetineerden maar ook met penitentiair beambten.²⁰ Een andere reden om voldoende tijd te nemen is dat het veldwerk idealiter een beetje gespreid wordt. Dit schept de mogelijkheid om de (emotionele) ervaringen te laten bezinken, om nota's te nemen en om na te denken over het verdere verloop van het veldwerk.²¹

Het creëren van een vertrouwensband en een eerlijke houding aannemen ten aanzien van de respondent is niet alleen een noodzaak voor een goed interview maar het is evenzeer cruciaal naar andere potentiële respondenten toe. Immers, indien iemand een slechte ervaring heeft met de betrokken onderzoeker, is het best mogelijk dat deze anderen afraadt mee te werken. Dit kan consequenties hebben op het vlak van de non-respons. Niettemin kan ook het omgekeerde voorkomen waarbij bijzonder veel 'positieve reclame' wordt gemaakt en de interesse van andere gedetineerden gewekt wordt.

De neutraliteit van de onderzoeker

Als wetenschapper heeft men een bepaalde rol te vervullen wanneer men empirisch onderzoek verricht. In een gevangeniscontext is dit soms een vrij dubbele rol

16 In de literatuur (zie o.a. Maeve, 1998) is men het erover eens dat een uitzondering gemaakt dient te worden voor informatie die wijst op plannen om te ontsnappen, of plannen om zichzelf of iemand anders pijn te doen.

17 Maeve, M.K., 'Methodologic Issues in Qualitative Research with Incarcerated Women,' Family and Community Health, 1998, 21, 3, 1-15 en Carlen, P. en Worrall, A., Analysing Women's Imprisonment, Cullompton: Willan Publishing, 2004.

18 Maeve, M.K., l.c., 1-15.

19 King, R.D., l.c., 285-312.

20 Vaak voelen zij zich wat buitengesloten omdat er volgens hen enkel interesse is voor de gedetineerden, en niet voor hun standpunten. In penitentiair onderzoek zijn zij vaak een vergeten groep. Zie: Liebling, A., l.c., 147-173.

21 King, R.D., l.c., 285-312.

waarbij enerzijds een bepaalde houding moet worden aangenomen ten opzichte van het personeel en anderzijds ten opzichte van mogelijke respondenten.²² Het is niet altijd eenvoudig om met beide partijen op goede voet te staan zonder de (gepercipieerde) neutraliteit te verliezen.

Het feit dat penitentiair beambten vrezen dat er tijdens de interviews over hen geklaagd zal worden, maakt hen soms achterdochtig. Achteraf wordt soms subtiel gevraagd: 'En hoe was het gesprek met...? Zij kon niet veel goeds zeggen zeker?'. Op die momenten dient men zich te beroepen op de vertrouwelijkheid, en dient men duidelijk te stellen dat die evenzeer geldt voor alles wat het personeel – ook tijdens informele contacten – aan de onderzoeker vertelt.²³

Hoewel we ons neutraal en objectief probeerden op te stellen naar de respondenten toe, kan niet ontkend worden dat zulk onderzoek soms een emotionele kant kan hebben voor de onderzoeker.²⁴ Niet alleen bij de respondenten maakt een interview vaak heel wat emoties los, ook voor de onderzoeker kunnen deze werkzaamheden emotioneel erg belastend zijn. Het is een dagtaak die je vaak 's avonds niet zomaar loslaat.²⁵ Het is erg belangrijk om ervaringen te kunnen delen en ventileren. Om o.a. deze reden raadt King²⁶ aan om indien mogelijk het veldwerk met meerdere onderzoekers uit te voeren.

Onderzoek in een setting zoals de gevangenis is bijna onmogelijk zonder dat er subjectieve gevoelens aan te pas komen. De rol van emoties in criminologisch onderzoek is echter een heikel punt waar niet veel literatuur aan gewijd is. Emotionele betrokkenheid hoeft echter de objectiviteit niet in het gedrang te brengen, maar kan de analyse daarentegen naar een hoger niveau tillen. Het erkent immers de eigenheden van het gevangenisleven, zoals de gevoelens die de opsluiting bij gedetineerden losmaakt²⁷ en kan zo tot een beter begrip van de subjectieve realiteit van de respondenten leiden.²⁸

Het verloop van het interview

De gekende voor- en nadelen van de methode van interviews gelden uiteraard ook in een penitentiaire context. Er zijn echter wel enkele specifieke problemen die eigen zijn aan de onderzoeksetting en -populatie.

Een eerste aandachtspunt is dat het interview een momentopname betreft tijdens de detentie. Hierbij kunnen we de vraag opwerpen of de graad van medewerking, maar ook de mening van de respondent beïnvloed wordt naargelang de fase van detentie waarin hij of zij zich bevindt? Bijvoorbeeld: houdt iemand die net aangekomen is in de gevangenis er dezelfde mening op na als iemand die morgen voorwaardelijk wordt vrijgesteld? Is er een verschil tussen diegenen die reeds een groot deel van hun straf hebben uitgezeten en diegenen die nog maar net veroordeeld zijn? Volgende woorden werden immers vaak opgeworpen: "Ik heb al veel kunnen nadenken in de gevangenis". Of dergelijk aspect een rol speelt, is dus een belangrijk aandachtspunt in de verwerking en interpretatie van de resultaten.

Een tweede moeilijkheid is de inname van drugs en medicatie. Zo vond bij de ene onderzoeker een interview plaats waarbij iemand onder invloed van harddrugs bleek te zijn. Kunnen we hier zomaar zijn woorden voor waarheid aannemen? En wat met de veiligheid van de onderzoeker? Dit interview had immers – wellicht ten gevolge van de drugs – een vrij agressieve ondertoon.

Een ander probleem is dat respondenten soms na een uurtje eens willen pauzeren om een sigaretje te roken. Doorgaans zit men in een ruimte waar dat niet mogelijk is en indien men tien minuten naar zijn cel gaat om te roken, kan dit als storend ervaren worden voor de onderzoeker. Het bevragen op cel zou hier soelaas kunnen bieden.

Daarnaast dient men op inhoudelijk vlak oog te hebben voor een aantal aandachtspunten. Ten eerste is het beter om er niet van uit te gaan dat de onderzoeker de vragen stelt en de respondent de antwoorden geeft. Er zullen evenzeer vragen gesteld worden aan de interviewer over zijn werk-, woon- en leefsituatie. Zonder al te veel prijs te geven, kan de onderzoeker wel iets over zichzelf vertellen. Dit breekt het ijs en genereert daarenboven een gevoel van wederkerigheid en vertrouwen. De informele communicatie die het interview voorafgaat, is essentieel om het vertrouwen van de respondent te winnen.²⁹

Ten tweede blijkt het soms moeilijk om de controle te houden over de wendingen die bepaalde interviews

22 Smith, C. en Wincup, E., l.c., 331-349.

23 King, R.D., l.c., 285-312.

24 Bosworth, M., Campbell, D., Demby, B., Ferranti, S.M. en Santos, M., l.c., 249-264 en Liebling, l.c., 147-173 en Smith, C. en Wincup, E., l.c., 331-349.

25 Liebling, A., l.c., 147-173.

26 King, R.D., l.c., 285-312.

27 Bosworth, M., Campbell, D., Demby, B., Ferranti, S.M. en Santos, M., l.c., 249-264 en Liebling, A., l.c., 147-173.

28 Smith, C. en Wincup, E., l.c., 331-349.

29 Bosworth, M., Campbell, D., Demby, B., Ferranti, S.M. en Santos, M., l.c., 249-264 en Nijhof, G., 'Levensverhalen als data in sociologisch onderzoek' in: Bohlmeijer, E., Mies, L. en Westerhof, G. (eds). De betekenis van levensverhalen. Theoretische beschouwingen en toepassingen in de praktijk. Houten: Bohn Stafleu van Loghum, 2007.

krijgen. Zo gebeurt het dat respondenten hun beklag doen over het gevangenisregime, of dat men over relatieproblemen begint. De respondent gebruikt het interview in dat geval als forum om zijn zorgen of mening te uiten over verschillende topics, waardoor het gesprek dreigt uit te draaien op een monoloog van de respondent.³⁰ Het is een moeilijke evenwichtsoefening op de balans van wederkerigheid. Er dient constant een evenwicht te worden nagestreefd tussen het tonen van begrip, het opwekken van vertrouwen en toch maar de antwoorden zien te verwerven op de talrijke vragen die men wil beantwoord zien. Hier dient men puur op zijn inschattingsvermogen te vertrouwen, wat geen sinecure is. Dit is één van de moeilijkste zaken die we hebben ondervonden tijdens het veldwerk.

Tenslotte dient men alert te zijn voor het feit dat bepaalde kenmerken van de interviewer, zoals geslacht en leeftijd, bewust of onbewust de antwoorden en houding van de respondent beïnvloeden.³¹ Dit is uiteraard ook zo buiten de gevangenis muren, maar we menen dat dit intra muros, door de specifieke positie waarin gedetineerden zich bevinden, nog een grotere rol kan spelen. Het feit dat beide onderzoekers jonge vrouwen waren, bleek vaak een voordeel te zijn.³² Zo werden door één onderzoeker (toen 26 jaar) hoofdzakelijk mannelijke inbrekers bevestigd naar hun motieven en naar de modus operandi. De mannelijke respondenten vonden het doorgaans best interessant om hun verhalen te vertellen aan een jonge vrouw. Het feit dat de onderzoeker een vrouw is kan met andere woorden de respons mogelijks verhogen. De andere vrouwelijke vorser (toen 28 jaar) bevroeg uitsluitend vrouwelijke gedetineerden over hun levensverhaal. Ook hier werd het feit dat de onderzoeker van het vrouwelijke geslacht was als een voordeel beschouwd. Uit de interviews bleek dat de vrouwen er vaak van uitgingen dat – omdat de interviewer zelf vrouw was – zij zich beter zou kunnen inleven in hun verhaal, zeker indien het om (veelal) gendergerelateerde problematieken gaat zoals partnergeweld, seksueel misbruik en het moederschap.

Feedback

Na afloop van het interview is het belangrijk om oog te hebben voor feedback. Idealiter werkt dit in twee richtingen: enerzijds is er de feedback die gegeven wordt door de onderzoeker aan de respondent, en anderzijds is er de feedback die gegeven wordt door de respondent aan de onderzoeker.

Het geven van feedback aan de respondenten zoals in andere onderzoeken, door middel van het opsturen van de resultaten in de vorm van een boek of rapport, is in dit geval niet zo eenvoudig. Het is in vele gevallen immers erg moeilijk om zeker te weten waar een gedetineerde zich zal bevinden op het moment dat de rapportage afgerond is. Zullen ze nog in de(zelfde) gevangenis verblijven? Wonen ze op hun oud adres, of op een nieuw adres? Om onnodig boeken of rapporten op te sturen die dan in de post verdwaald raken, kan geopteerd worden om de vraag naar feedback te laten afhangen van de respondent zelf. Als zij zelf de vraag stellen om op de hoogte te worden gehouden van de resultaten, kan het adres van bijvoorbeeld hun partner, broer, zus of ouders gevraagd worden. Anderen opteerden om hun nieuwe adres door te geven bij hun vrijlating.

Om de appreciatie naar de respondent uit te drukken, kan geopteerd worden om elke respondent te bedanken met een bedankkaartje.³³ Eén van de onderzoekers heeft dit systeem gehanteerd, en kreeg hier door de respondenten erg positieve reacties op. Het is erg belangrijk om de respondenten te bedanken voor hun medewerking; zij werken immers onvoorwaardelijk mee, en krijgen geen enkele vorm van beloning of vergoeding. Echter, uit hun reacties bleek dat er voor hen vaak wel degelijk een voordeel vasthangt aan hun deelname. Het merendeel van de respondenten bedankt de onderzoeker op het einde van het interview. Ze zijn blij een gesprek te mogen hebben met een neutraal iemand die buiten het gerechtelijk systeem staat. Hoe vaak mochten we niet aanhoren: "Mevrouw, dit gesprek heeft eens deugd gedaan", "Mevrouw, eindelijk eens een gesprek met een onpartijdig iemand", "... Vaak schrikken ze ook achteraf van de openheid die ze tentoon hebben gespreid. Velen beginnen het gesprek met: "Ik ben gene prater..." of "Ik kan wel niet zo goed vertellen...", maar eens het gesprek loopt, en het vertrouwen gewonnen is, gaan bij velen alle remmen los. Dit gaat vaak gepaard met de nodige tranen. Het afnemen van interviews heeft dus niet alleen belang vanuit wetenschappelijk oogpunt. Ook vanuit een meer humanistisch perspectief blijkt deze onderzoeksvorm een grote meerwaarde te hebben, namelijk voor de respondent.³⁴ Hoewel het hart luchten van de gedetineerde niet het primaire doel is van wetenschappelijk onderzoek, zijn we van mening dat het welbevinden van de respondent erg belangrijk is. We zijn dan ook verheugd over dit positief neveneffect.

30 Smith, C. en Wincup, E., l.c., 331-349.

31 Liebling, A., l.c., 147-173.

32 Smith, C. en Wincup, E., l.c., 331-349.

33 Girshick, L.B., *No safe haven. Stories of women in prison*, Boston, Northeastern University Press, 1999.

34 Bosworth, M., Campbell, D., Demby, B., Ferranti, S.M. en Santos, M., l.c., 249-264 en Smith, C. en Wincup, E., l.c., 331-349.

Meer in het algemeen willen we ervoor pleiten om meer aandacht te besteden aan het perspectief en de ervaringen van de respondent.³⁵ Zo is het bijvoorbeeld erg belangrijk om na afloop van het interview tijd en ruimte te laten om nog even na te praten. Het vertellen van persoonlijke informatie aan een onbekende is vaak erg ingrijpend. Het haalt immers vele (vaak verdrongen) emoties naar boven, waardoor nazorg erg belangrijk is.³⁶ Een informele babbel over de evaluatie van het interview door de respondent kan daarenboven uitklaren of de respondent alles wat hij wilde zeggen of vragen ook aan bod is gekomen.³⁷

Na de afloop van het veldwerk is het uiteraard ook belangrijk om de directie en alle andere betrokken personeelsleden te bedanken voor hun medewerking en feedback te geven over hoe alles verlopen is. Op die manier wordt het veldwerk goed afgesloten op de setting. Dit is essentieel voor collega-onderzoekers die empirisch onderzoek wensen uit te voeren in de gevangenis. Goede ervaringen wekken vertrouwen op naar een volgend onderzoek toe. Of zoals King³⁸ het stelt: "You should try to leave the site as clean as possible".

Conclusie

Het is als onderzoeker niet altijd eenvoudig om te functioneren in een strak gestructureerde en gereglementeerde hiërarchische setting zoals de gevangenis. Ook onderzoekers dienen zich immers te schikken naar de huisregels en naar de beslissingen van de directie en de andere actoren. Het afnemen van interviews met gedetineerden vergt om deze reden een goede voorbereiding. Verschillende problemen, zowel praktisch als methodologisch, kunnen immers de kop opsteken. Het anticiperen op deze problemen kan de onderzoeker enorm veel tijd besparen tijdens het veldwerk.

Ondanks de moeilijkheden die het interviewen van gedetineerden met zich (kunnen) meebrengen, zijn we van mening dat het verrichten van kwalitatief onderzoek in de gevangenis in het algemeen, en het interviewen van gedetineerden in het bijzonder, moet blijven aangemoedigd worden. Want hoe dan ook: de doorzetters worden beloond met een zeer boeiende en leerrijke ervaring...

35 Bosworth, M., Campbell, D., Demby, B., Ferranti, S.M. en Santos, M., l.c., 249-264.

36 Duchateau, K., Van Poeck, B. & Hebberecht, P., Het levensverhaal van jongeren van Turks en Marokkaanse origine met een instellingsverleden, Gent: Universiteit Gent, Onderzoeksgroep Criminologie, 2005.

37 Plummer, K., Documents of Life. An Introduction to the Problems and Literature of a Humanistic Method, Londen: George Allen & Unwin, 1983.

38 King, R.D., l.c., 307.

(N)iets nieuws onder de zon?

De Beleidsverklaringen Justitie 2008 en 2009 over het openbaar ministerie in de strafuitvoering

Alexandra De Moor & Karen Verpoest *

“De strafuitvoering is het sluitstuk van de strafrechtsketen. Ze is er een essentiële schakel van en moet bijgevolg geloofwaardig zijn.” Zo stelde toenmalig Minister van Justitie Vandeuren in zijn Beleidsverklaring van 7 april 2008.¹ Om deze geloofwaardigheid te bereiken werden een 15-tal volgens hem onontbeerlijke actiepunten vooropgesteld. Naast punten zoals de uitbreiding van de gevangenis capaciteit, het efficiënter maken van het elektronisch toezicht en het verder investeren in de werkstraf, moet volgens de verklaring ook werk gemaakt worden van de ‘samenwerking met het openbaar ministerie in de strafuitvoering’. Volgens Vandeuren wordt immers te weinig aandacht besteed aan het in de praktijk brengen van de tenuitvoerlegging van de straf door het openbaar ministerie, hoewel dit een wezenlijk element uitmaakt van een daadkrachtig strafrechtelijk beleid. In de Beleidsverklaring 2008 worden een aantal op korte termijn te realiseren maatregelen aangekondigd om hieraan tegemoet te komen en een steviger beleidsmatig kader te voorzien voor de operationele tenuitvoerlegging van de straffen door het openbaar ministerie. Deze maatregelen worden enkele maanden later gedeeltelijk herhaald en verder uitgebreid in de Beleidsverklaring van 5 november 2008 voor het jaar 2009.² Zoals Vandeuren zelf aangeeft werd de samenwerking met het openbaar ministerie in de strafuitvoering als beleidspunt in vorige beleidsnota’s niet expliciet opgenomen, dit in tegenstelling tot de meeste andere actiepunten. Bovendien blijft de formulering van de maatregelen in beide beleidsdocumenten vrij vaag en abstract en kan de lezer zich moeilijk een beeld vormen van de concrete invulling en implicaties van de voorgestelde maatregelen. Reden genoeg dus om dit luik van beide Beleidsverklaringen eens extra onder de loep te nemen.

Operationele uitbreiding van de bevoegdheid van het openbaar ministerie door de Wet op de externe rechtspositie van de gedetineerden

Hoewel de voorgestelde maatregelen niet alleen betrekking hebben op de uitvoering van gevangenisstraffen, maar bijvoorbeeld ook aandacht schenken aan het systeem van de inning van de geldboeten, zijn deze toch vooral geïnspireerd op de operationele uitbreiding van de bevoegdheden van het openbaar ministerie in het kader van de oprichting van de strafuitvoeringsrechtbanken en dus gefocust op de uitvoering van gevangenisstraffen.

De oprichting van de strafuitvoeringsrechtbanken heeft samen met de inwerkingtreding van de Wet op de externe rechtspositie³ de rol van het openbaar ministerie in de strafuitvoering doen toenemen, vooral dan op het vlak van advies en controle. Tot de Wet van 17 mei 2006 speelde het openbaar ministerie een relatief marginale rol in de commissies voorwaardelijke invrijheidstelling. Nu heeft het openbaar ministerie bij de strafuitvoeringsrechtbanken een specialistenrol gekregen. De substituut-procureurs des Konings moeten immers talrijke opdrachten vervullen bij het in gereedheid brengen van de dossiers en krijgen een belangrijke taak bij de opvolging en controle van de strafuitvoeringsmodaliteiten.⁴ Nochtans was deze overgang naar een specialistenrol geen evidentie en maakte ze het voorwerp uit van heel wat debatten in de schoot van de Commissie Holsters. Zo pleitten sommigen voor het behoud van het bestaande commissie-model waarbij de strafuitvoeringsrechtbank, net zoals de commissies voorwaardelijke invrijheidstelling, belast zou zijn met de opvolging van de veroordeelden en deze dus zelf het initiatief zou kunnen nemen tot een zitting om te beslissen over herziening of herroeping van de beslissing. Dit is het zogenaamde sui generis model dat we in België in een gelijkaardige vorm ook

* Beiden zijn assistente strafrecht aan de Universiteit Gent, onderzoeksgroep Institute for International Research and Criminal Policy

1 Algemene beleidsnota van de minister van justitie, Parl. St. Kamer 2007-2008, nr. 0995/003.

2 Algemene beleidsnota van de minister van justitie, Parl. St. Kamer 2007-2008, nr. 1529/016.

3 Wet 17 mei 2006 betreffende de externe rechtspositie van veroordeelden tot een vrijheidsstraf en de aan het slachtoffer toegekende rechten in het raam van de strafuitvoeringsmodaliteiten, B.S. 15 juni 2006. Hierna afgekort tot WER.

4 M. De Rue, ‘Wetsontwerp houdende oprichting van een strafuitvoeringsrechtbank en wetsontwerp betreffende de externe rechtspositie van gedetineerden’, Orde van de Dag, 2005, 16.

kennen bij de jeugdrechter. De argumenten die mee aan de basis lagen voor deze visie waren de multidisciplinaire deskundigheid van de strafuitvoeringsrechtbanken, noodzakelijk om de opvolging door de justitieassistenten te kunnen inschatten, en de goede ervaringen met de contacten tussen justitieassistenten en de commissies voorwaardelijke invrijheidstelling, die tot een betere afstemming van de informatie zouden leiden.⁵ Uiteindelijk werd toch gekozen voor het rechtbankmodel, waarbij het openbaar ministerie de tegenpool is van de veroordeelde en zowel de dossiers in gereedheid moet brengen als de controle van de bijzonder voorwaarden op zich moet nemen.⁶ Het doel hiervan was te vermijden dat er zelfs maar een schijn van vooringenomenheid en partijdigheid zou bestaan, doordat de rechtbanken door zelf de ernst van de situatie te moeten inschatten, tot herziening of herroeping zouden overgaan.⁷

Naast het verkrijgen van een specialistenrol, kende het openbaar ministerie door de oprichting van de strafuitvoeringsrechtbanken ook een materiële uitbreiding van zijn bevoegdheden. Daar waar zijn rol in de commissies voorwaardelijke invrijheidstelling logischerwijs beperkt was tot de controle over de modaliteit van de voorwaardelijke invrijheidstelling, is deze controlebevoegdheid nu uitgebreid met de beperkte detentie, het elektronisch toezicht en de voorlopige invrijheidstelling met het oog op verwijdering van het grondgebied en overlevering.

Concreet heeft het openbaar ministerie bij de strafuitvoeringsrechtbanken de bevoegdheid om een zaak aanhangig te maken bij de strafuitvoeringsrechter/strafuitvoeringsrechtbank met het oog op herziening, schorsing of herroeping van de strafuitvoeringsmodaliteiten in volgende gevallen:⁸ (art. 64 WER)

- wanneer bij een in kracht van gewijsde gegane beslissing wordt vastgesteld dat de veroordeelde tijdens de proeftermijn een wanbedrijf of een misdrijf heeft gepleegd;
- wanneer de veroordeelde een ernstig gevaar vormt voor de fysieke of psychische integriteit van derden;
- wanneer de opgelegde bijzondere voorwaarden niet worden nageleefd;
- wanneer de veroordeelde geen gevolg geeft aan de oproepingen van de strafuitvoeringsrechter of de strafuitvoeringsrechtbank, van het openbaar ministerie of, in voorkomend geval, van de justitie-assistent;

- wanneer de veroordeelde zijn adreswijziging niet doorgeeft aan het openbaar ministerie en, in voorkomend geval, aan de justitieassistent die met de begeleiding is belast;
- wanneer de veroordeelde het concrete opgelegde programma van de beperkte detentie of het elektronisch toezicht niet naleeft.

Bij zijn controletaak werkt het openbaar ministerie samen met de politiediensten (art. 62 WER). De sleutelfiguur in de opvolging van de veroordeelde, indien er bijzondere voorwaarden zijn opgelegd, is de justitieassistent. Deze bezorgt op de door de wet voorziene tijdstippen een schriftelijk verslag over de veroordeelde aan de strafuitvoeringsrechtbank, waarvan het openbaar ministerie een afschrift ontvangt. De procureur des Konings zal bijgevolg zowel met de lokale politiediensten als met de justitiehuisen op geregelde tijdstippen de nodige contacten moeten leggen en onderhouden om alles organisatorisch op punt te stellen en de substituut bij de strafuitvoeringsrechtbank in staat te stellen zijn controletaak uit te voeren.

Naast een controle- en toezichtstaak beschikt het openbaar ministerie ook over de mogelijkheid tot voorlopige aanhouding van een veroordeelde. Ook op dit vlak breidt de Wet op de externe rechtspositie de hypothesen uit waarin de bevoegde procureur des Konings van de rechtbank in het rechtsgebied waar de veroordeelde zich bevindt, zijn voorlopige aanhouding kan bevelen, onder verplichting de bevoegde strafuitvoeringsrechter of strafuitvoeringsrechtbank of in voorkomend geval de Minister van Justitie hiervan onmiddellijk in kennis te stellen. De veroordeelde kan nu immers door het openbaar ministerie voorlopig worden aangehouden wanneer hij geniet van een uitgangsvergunning, penitentiaal verlof, beperkte detentie, elektronisch toezicht, een voorlopige invrijheidstelling met het oog op verwijdering van het grondgebied en overlevering en een voorwaardelijke invrijheidstelling en dit in de gevallen specifiek in de wet bepaald. (Art. 14, 19 en 70 WER)

Beleidsmatige inbedding van de operationele uitbreiding

De vraag rijst nu hoe deze operationele uitbreiding van het openbaar ministerie inzake strafuitvoering volgens de Beleidsverklaringen beleidsmatig omkaderd wordt. Strafrechtelijk beleid overstijgt immers de uitoefening van de strafvordering. Het wordt gevoerd

5 S. Snacken, 'De voorstellen van de subcommissie externe rechtspositie van gedetineerden', in I. Aertsen, K. Beyens et al. (eds.), De Commissies Holsters buiten spel?, Brussel, Politeia, pg. 66.

6 X. De Riemaecker en G. Vervaeke, 'De strafuitvoeringsrechtbanken: een kritische kijk op de huidige blauwdrukken vertrekkende vanuit het advies van de Hoge Raad voor de Justitie, Orde van de Dag, 2005, afl. 32, 21.

7 F. Pieters, 'De voorstellen van de subcommissie strafuitvoeringsrechtbanken', in I. Aertsen, K. Beyens et al. (eds.), De Commissies Holsters buiten spel?, Brussel, Politeia, 85.

8 Y. Van Den Berge, 'De uitvoering van vrijheidsstraffen: van nu en straks... met de oprichting van de strafuitvoeringsrechtbanken', T. straf. 2006/5, 261.

op de verschillende echelons van de strafrechtsbedeling, inclusief dat van de strafuitvoering. Het openbaar ministerie geeft als beleidsactor mee gestalte aan het strafuitvoeringsbeleid. De Beleidsverklaring 2009⁹ laat alvast uitschijnen dat de 'gevoelige uitbreiding' van de bevoegdheden van het openbaar ministerie in de uitvoering van gevangenisstraffen gepaard gaat met een grotere beleidsmatige rol, in eerste instantie voor het College van Procureurs-generaal.

Het College, dat de Procureurs-generaal bij de vijf hoven van beroep verenigt, werd opgericht door de Wet van 4 maart 1997¹⁰ en staat onder het gezag van de Minister van Justitie.¹¹ Het College van Procureurs-generaal is bevoegd voor de coherente uitwerking en de coördinatie van het strafrechtelijk beleid, evenals voor de goede algemene en gecoördineerde werking van het openbaar ministerie. Het College heeft ook als taak de Minister van Justitie in te lichten en te adviseren, ambtshalve of op diens verzoek, over elke zaak die verband houdt met de opdrachten van het openbaar ministerie.

In het K.B. van 6 mei 1997 legt de Koning de taken (de 'portefeuille') van elke Procureur-generaal vast. Aan elke Procureur-generaal wordt een bepaald aantal materies toevertrouwd, waarvoor hij specifiek bevoegd is en waarvoor hij de referentiepersoon is. De bijzondere portefeuille 'strafuitvoering' gaat terug op de Beleidsverklaring 2008¹². Het is de Procureur-generaal te Antwerpen (de heer Y. Liègeois) die belast is met de opvolging van de strafuitvoering.¹³ Tot deze materie behoren onder meer de strafuitvoeringsrechtbanken.

Binnen het College van Procureurs-generaal zijn sinds 2001 tevens expertisenetwerken actief.¹⁴ Een expertisenetwerk bestaat uit gespecialiseerde leden van het openbaar ministerie¹⁵ (al of niet versterkt met andere deskundigen) die zich verzamelen rond bepaalde onderwerpen, die uiteraard te maken hebben met de taken die het openbaar ministerie uitvoert. De draaischijf van het expertisenetwerk is het coördinatieteam, onder leiding van een hoofdcoördinator, die wordt aangeduid door de procureur-generaal tot wiens bevoegdheid het specialisme van het netwerk behoort, op grond van de portefeuillevverdeling binnen het College.

Op dit ogenblik zijn er 17 expertisewerken actief (o.a. strafrechtelijk beleid en strafrechtspleging; groot banditisme en terrorisme; mensenhandel en mensensmokkel; wegverkeer; residuen en voedselveiligheid; financiële, economische en fiscale delinquentie; informatica; politiehervorming; leefmilieu; verdovende middelen...). Zij zien toe op het bevorderen van het informatie- en documentatieverkeer tussen de leden van het openbaar ministerie. De horizontale structuur van de netwerken maakt het mogelijk dat over de grenzen van de korpsen heen en ongeacht het echelon, met elkaar in contact kan getreden worden.¹⁶

Als vervolg op de Beleidsverklaring van 7 april 2008 kondigt de Minister van Justitie in zijn Beleidsverklaring 2009 aan dat met het College van Procureurs-generaal is overeengekomen dat de Procureur-generaal met de bijzondere portefeuille 'strafuitvoering' ook een expertisenetwerk 'strafuitvoering' zal laten functioneren. Dit is echter oud nieuws eigenlijk, aangezien dit expertisenetwerk reeds vroeger (april 2007) in het leven werd geroepen en in juli 2008 werd geofficialiseerd door het College. Het College van Procureurs-generaal achtte de oprichting van een expertisenetwerk 'strafuitvoering' onontbeerlijk, aangezien de uitvoering van de door de hoven en rechtbanken uitgesproken straffen en maatregelen het sluitstuk vormt van de gehele strafrechtssketen en gezien de noodzaak deze uitvoering te verbeteren en te optimaliseren om zo bij te dragen aan een adequate en correcte strafuitvoering.

Het expertisenetwerk 'strafuitvoering' bestaat uit magistraten van het openbaar ministerie, leden van de Dienst voor het Strafrechtelijk Beleid (DSB), de Federale en de Lokale Politie, leden van parket-secretariaten gespecialiseerd in strafuitvoering en externe leden (onder meer Directoraat-generaal Penitentiaire Inrichtingen, Justitiehuisen FOD Justitie, Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie...). Het Secretariaat van het College van Procureurs-generaal staat in voor de juridische en administratieve ondersteuning.

De grotere rol die blijktens de Beleidsverklaring 2009 voor het College is weggelegd, komt er dus in wezen op neer dat een expertisenetwerk 'strafuitvoering' actief is. Het College blijft verder doen wat het al deed, nl.

9 Zie 1.3. De samenwerking met het openbaar ministerie in de strafuitvoering.

10 De organisatie en de werking van het College van procureurs-generaal worden beschreven in Art. 143bis, 143ter, 146bis van het Gerechtelijk Wetboek (ingevoegd door Wet 4 maart 1997 (B.S. 30 april 1997), Wet 22 december 1998 (B.S. 10 februari 1999), Wet 12 april 2004 (B.S. 7 mei 2004).

11 Zie uitgebreid L. Nouwynck, 'Politique criminelle et institutionnalisation du collège des procureurs généraux', Rev. dr. pén. 1997, 832-847; A. Masset & C. Derenne-Jacobs, 'La loi du 4 mars 1997 instituant le collège des procureurs généraux: une tradition consacrée ou bouleversée', Rev. dr. pén. 1997, 848-867.

12 Zie 3.1.1. Het openbaar ministerie en de strafuitvoering.

13 Naast het strafrechtelijk beleid in het algemeen, met inbegrip van het opsporing- en vervolgingsbeleid, de organisatie van hoven en rechtbanken; de relaties met de Federale Overheidsdienst Justitie en de Dienst voor het Strafrechtelijk Beleid.

14 Het oprichten van de Expertisenetwerken van het College van procureurs-generaal werd geofficialiseerd door de wijziging van Art. 143bis § 3 van het Gerechtelijk Wetboek door de Wet van 12 april 2004 houdende verticale integratie van het openbaar ministerie (B.S. 7 mei 2004).

15 Magistraten van het federaal parket, de parketten-generaal, de parketten van de procureur des Konings, de arbeidsauditoraten-generaal en de arbeidsauditoraten.

16 Y. Liègeois, 'Het project expertisenetwerken', in R. Depré, J. Plessers & A. Hondeghem, Managementvormingen in Justitie. Van internationale ontwikkelingen tot dagelijkse praktijk, Brugge, Die Keure, 2005, 140.

coördinatie en adviesverlening, maar nu ook specifiek wat de strafuitvoering betreft. Het College is verder belast met de coherente uitvoering en de coördinatie van de ministeriële richtlijnen van strafrechtelijk beleid¹⁷ (bv. Omzendbrief nr. 1803 van 25 juli 2008 betreffende reglementering elektronisch toezicht als uitvoeringsmodaliteit) en het vaardigt daartoe ook zelf richtlijnen uit, al of niet samen met de Minister. De richtlijnen van het College zijn met de jaren belangrijker geworden en geven mee vorm aan het strafrechtelijk beleid. De 'COL-richtlijnen' hebben bindende kracht voor alle leden van het openbaar ministerie en hebben onder meer betrekking op de audiovisuele opname van het verhoor, de functieomschrijving van parketcriminologen, drugs-toerisme, mensenhandel, rondtrekkende dadergroepen... Ook de strafuitvoeringsrechtbanken maken het voorwerp uit van een COL-richtlijn, die recent gewijzigd werd.¹⁸ Doel van de COL 6/2007 is niet de nieuwe wetgeving artikelsgewijs te bespreken of van commentaar te voorzien. De richtlijn strekt ertoe ofwel verduidelijkingen aan te brengen, ofwel specifieke aandachtspunten te bespreken, waarbij erop gewezen wordt dat de COL 6/2007 in hoofdzaak richtlijnen inhoudt die van nut zijn voor de leden van de lokale parketten, veeleer dan voor de in strafuitvoeringszaken gespecialiseerde magistraten. De richtlijnen hebben betrekking op de uiteenzetting van de feiten, de rechten van slachtoffers in het raam van de strafuitvoeringsmodaliteiten, de opvolging en controle van de strafuitvoeringsmodaliteiten en de voorlopige aanhouding.

De Beleidsverklaring 2009 kondigt tevens aan dat nagegaan wordt hoe 'een steundienst' het College kan helpen bij een betere organisatie van de strafuitvoering. Met deze steundienst wordt niets anders bedoeld dan de reeds bestaande algemene steundienst van het College, die weliswaar uitgebreid zou worden. Aansluitend hierbij komt in de Beleidsverklaring 2009 de samenwerking met DSB aan bod. Ook dit is op zich geen nieuwigheid. Hoewel DSB in eerste instantie voor de Minister van Justitie werkt, verleent de Dienst ook bijstand aan het College van Procureurs-generaal bij de uitwerking van het strafrechtelijk beleid.¹⁹ Zo neemt DSB als wetenschappelijke steundienst actief deel aan alle expertisenetwerken van het College.²⁰ De Beleidsverklaring 2008 stelde ook dat het College in samenwerking met DSB een verslag over de effectiviteit van de strafuitvoering zou uitwerken. Tot op heden blijft dit evenwel uit.

De Beleidsverklaring 2009 heeft het verder nog over een 'werkgroep', samengesteld uit magistraten, mede-

werkers van de bevoegde administraties van de FOD Justitie en deskundigen, die de problematiek van de strafuitvoering onderzoekt en voorstellen zal formuleren. Met deze werkgroep wordt ook het expertisenetwerk bedoeld. Het is inderdaad voorzien dat binnen het expertisenetwerk 'strafuitvoering' zowel interne als externe werkgroepen kunnen opereren. Deze werkgroepen doen voorstellen ter verbetering van de werking van de strafuitvoering zoals de herverdeling van de territoriale bevoegdheid van de strafuitvoeringsrechtbanken die ondertussen werd doorgevoerd. Daarnaast zijn ook voorstellen rond de berekening van de proeftijd voor voorwaardelijke invrijheidstelling of de samenstelling van de dossiers in de maak.

(N)iets nieuws onder de zon?

De samenwerking met het openbaar in de strafuitvoering kreeg in de Beleidsverklaringen 2008 en 2009 van toenmalig Minister van Justitie Vandeurzen de nodige aandacht. Voor een goed begrip van de relevante passages moet deze samenwerking zowel operationeel als beleidsmatig gecontextualiseerd worden. De operationele uitbreiding van de bevoegdheid van het openbaar ministerie door de Wet op de externe rechtspositie van de gedetineerden staat buiten kijf. Het openbaar ministerie bij de strafuitvoeringsrechtbanken krijgt een heuse specialistenrol te vervullen. Daarnaast kent het openbaar ministerie door de oprichting van de strafuitvoeringsrechtbanken ook een materiële uitbreiding van zijn bevoegdheden. Naarmate het openbaar ministerie meer bevoegdheden krijgt in de strafuitvoering, neemt ook de beleidsmatige belangstelling toe voor alles wat met strafuitvoering te maken heeft. Binnen het openbaar ministerie is het College van Procureurs-generaal hierbij de drijvende kracht. Getuige hiervan de bijzondere portefeuille 'strafuitvoering', de oprichting van het expertisenetwerk 'strafuitvoering' en de richtlijn COL 6/2007. In tegenstelling tot wat de Beleidsverklaringen 2008 en 2009 doen uitschijnen, wordt hiervoor echter in de eerste plaats het bestaande beleidsmatige arsenaal gehanteerd en toegepast op de strafuitvoering. Dit is misschien minder spectaculair, maar daarom niet minder belangrijk. De toekomst zal uitwijzen of de personele wissel op Justitie invloed zal hebben op wat in de jongste Beleidsverklaringen aangekondigd werd. Wat het luik openbaar ministerie en strafuitvoering betreft, zijn er alvast geen indicaties van discontinuïteit. Minister van Justitie Stefaan De Clerck heeft zich voorgenomen het werk van Minister Jo Vandeurzen af te maken.

17 Het recht van de Minister van Justitie om de bindende richtlijnen van het strafrechtelijk beleid vast te leggen is (grond)wettelijk verankerd: Art. 151 § 1 van de Grondwet en Art. 143ter van het Gerechtelijk Wetboek.

18 Omzendbrief nr. COL 6/2007 van het College van Procureurs-generaal bij de Hoven van Beroep van 26 maart 2007 (herziene versie van 7 november 2008), betreft: strafuitvoeringsrechtbanken.

19 Zie D. Reynders, 'Het strafrechtelijk beleidsdoel heiligt de middelen: de Dienst voor het Strafrechtelijk Beleid', Orde van de Dag 2002 (18), 61-68.

20 Dienst voor het Strafrechtelijk Beleid, 'Ketenbeheer – Modernisering rechterlijke orde', www.dsb-spc.be/web/index.php?option=com_content&task=view&id=78&Itemid=102 (consultatie 20 februari 2009).

Gevangenis en samenleving 2009: een externe evaluatie van het Vlaams strategisch plan hulp- en dienstverlening aan gedetineerden

Annelies Hellemans, Ivo Aertsen en Johan Goethals*

Juni 2008, de Vlaamse Gemeenschap gaat op zoek naar een aantal nieuwe beleidsmedewerkers voor de Vlaamse gevangenissen. In de maanden die daar op volgen werven de CAW's een aantal nieuwe organisatieondersteuners en een groot aantal nieuwe trajectbegeleiders aan. De nieuw opgerichte Consortia voor Volwassenenonderwijs gaan op zoek naar onderwijscoördinatoren voor de Vlaamse gevangenissen en de Centra Geestelijke Gezondheidszorg nemen extra personeel in dienst om een aanbod in de gevangenissen uit te bouwen. Al deze mensen bestormen vanaf september 2008 de Vlaamse gevangenissen in het kader van de uitbreiding van het Strategisch Plan hulp- en dienstverlening aan gedetineerden. Het plan werd vanaf september 2008 uitgebreid naar alle Vlaamse gevangenissen en een aantal Vlaamse departementen doen in het kader van dit veralgemeende plan extra inspanningen. Voor er over een uitbreiding van het strategisch plan beslist werd, werd een evaluatieonderzoek gevraagd over de voorbije implementatieperiode.

In 2000 keurde de Vlaamse regering het Strategisch Plan hulp- en dienstverlening aan gedetineerden goed. De Vlaamse overheid gaat er immers van uit dat gedetineerden ook in de gevangenis hun recht op maatschappelijke hulp- en dienstverlening behouden, en legde in dit strategisch plan alle essentiële acties vast die moeten bijdragen tot een volwaardige en harmonische integratie in de samenleving.¹ Gekozen werd om het strategisch plan stapsgewijs te implementeren met als einddoel de invoering ervan in alle Vlaamse gevangenissen tegen 2009. Het plan werd eerst geïmplementeerd in de pilotregio Noorderkem-

pen-Antwerpen; hieronder vallen de gevangenissen van Hoogstraten, Wortel, Merksplas, Turnhout en Antwerpen. In 2003 volgde de gevangenis van Brugge, in 2006 de nieuwe gevangenis van Hasselt en in 2007 de gevangenis van Gent. Begin 2008 – nog voor de beëindiging van het evaluatieonderzoek – besliste de Vlaamse regering om het plan uit te breiden naar alle Vlaamse gevangenissen.

Tijdens de graduele implementatie van het plan werd voortdurend aandacht besteed aan de evaluatie ervan. In 2003 en 2005 werd een evaluatie uitgevoerd door de Vlaamse Gemeenschap zelf en in 2002-2003 een eerste evaluatie door een extern onderzoeksbureau.² In 2007 droeg de Vlaamse Gemeenschap het Leuvens Instituut voor Criminologie op een tweede externe evaluatie uit te voeren. Het onderzoek ging van start in maart 2007 en nam 15 maanden in beslag (tot 31 mei 2008).

Onderzoekopzet en methodologie

Het onderzoek bevatte twee luiken. Ten eerste werd een evaluatie van het globale implementatieproces uitgevoerd, met als vertrekpunt de bevindingen uit de externe evaluatie van 2002-2003. Daarnaast werd gepeild naar de participatie van de gedetineerden aan de hulp- en dienstverleningsactiviteiten en naar de tevredenheid van de gedetineerden met deze activiteiten. Voor de twee onderzoekluiken werden verschillende onderzoeksmethoden gebruikt. Het implementatieproces op lokaal en bovenlokaal niveau werd in de acht betrokken gevangenissen geëvalueerd aan de hand van documentenanalyse, persoonlijke interviews, focusgroepen met en een schriftelijke bevraging van relevante actoren en bevoorrechte getuigen. De par-

* Annelies Hellemans is gewezen wetenschappelijk medewerker aan de K.U.Leuven, Leuvens Instituut voor Criminologie en thans onderzoeker bij het Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie te Brussel.

Ivo Aertsen en Johan Goethals zijn respectievelijk hoofddocent en gewoon hoogleraar aan de K.U.Leuven en onder meer actief in penologisch onderzoek aan het Leuvens Instituut voor Criminologie.

1 Interdepartementale Commissie Hulp- en dienstverlening aan gedetineerden, *Strategisch plan van de Vlaamse Gemeenschap. Missie, krachtlijnen, ambities, strategieën en kritische succesfactoren*, Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 2000. <http://wvg.vlaanderen.be/welzijnjustitie/gedetineerden/strategischplanhulpdienstverleningangedetineerden.pdf>.

2 Y. Bemelmans, *Procesevaluatie van het implementatieproces van het Strategisch Plan Hulp- en dienstverlening aan gedetineerden*, Brussel, European Centre for Work and Society, augustus 2003.

ticipatie en tevredenheid van de gedetineerden werd onderzocht in zes van de acht gevangenissen waar het strategisch plan geïmplementeerd werd. Gent en Hasselt werden in dit deel van het onderzoek niet betrokken omdat het strategisch plan er nog maar zeer recent van start was gegaan. In deze gevangenissen werden gedurende drie maanden vragenlijsten afgenomen van gedetineerden en focusgroepen georganiseerd met zowel deelnemende als niet-deelnemende gedetineerden. Van de in totaal 1669 gedetineerden bezorgden 861 gedetineerden de vragenlijst ingevuld terug, wat een responsgraad van 52% betekent. Ongeveer 3/4 van de respondenten gaf aan de Belgische nationaliteit te bezitten. Zes op tien respondenten (60%) hadden het statuut van beklagde, één op vijf (21%) het statuut van eklagde, en 19% dat van geïnterneerde. Ten opzichte van de totale Belgische gevangenispopulatie waren beklagden dus ondervertegenwoordigd, en geïnterneerden oververtegenwoordigd.

Enkele bevindingen

Het is onmogelijk om in het kader van deze bijdrage een volledig beeld te schetsen van alle bevindingen, conclusies en aanbevelingen. We beperken ons daarom tot een korte selectie uit deze conclusies en aanbevelingen. Voor een gedetailleerder beeld verwijzen we naar de volledige tekst van het eindrapport.³

Uit het onderzoek is – bij wijze van algemene conclusie – gebleken dat de Vlaamse Gemeenschap wel degelijk haar zorgplicht heeft opgenomen bij de implementatie van het strategisch plan. Door de invoering van dit plan is een aanzet gegeven tot een veralgemeende toepassing van de hulp- en dienstverlening aan gedetineerden. Verschillende Vlaamse hulp- en dienstverleningsactoren hebben de zorg die ze in de vrije samenleving verstrekken, ook ter beschikking gesteld van gedetineerden. Het strategisch plan is geen onrealistisch plan gebleken. Wel moet men vaststellen dat de implementatie in de eerste acht gevangenissen relatief veel tijd in beslag heeft genomen. Een snellere aansturing en bijsturing op het centrale beleidsniveau kan de verdere uitbouw van het strategisch plan in de toekomst bevorderen. In de acht onderzochte gevangenissen bleek de implementatie van het plan ook geen volledig succes te zijn. Het (gedifferentieerde) hulp- en dienstverleningsaanbod bereikt immers nog niet voldoende gedetineerden op een systematische wijze. De groep vreemdelingen en anderstaligen blijft grotendeels buiten het vizier. Ook dient meer aandacht uit te gaan naar het bereiken van de directe sociale omgeving van de gedetineerden.

Aanbod en profilering van hulp- en dienstverlening in de gevangenis

De Vlaamse Gemeenschap heeft inmiddels in de betrokken gevangenissen een gedifferentieerd aanbod aan hulp- en dienstverlening uitgebouwd. Het gaat om diverse vormen van hulp- en dienstverlening die door de betrokken organisaties vaak al geruime tijd buiten de gevangensmuren worden aangeboden. De concrete organisatie binnen de gevangenis wordt bevorderd door organisatieondersteuners en beleidsmedewerkers. Door deze samenwerking lijkt de kwaliteit van het hulp- en dienstverleningsaanbod verzekerd. De kwaliteit van de activiteiten op zich werd echter in onderhavig onderzoek niet bestudeerd.

Uit het onderzoek blijkt wel dat de profilering van het gediversifieerde aanbod voor verbetering vatbaar is. Vier op tien gedetineerden (42%) zeggen een goed overzicht te hebben van welke activiteiten georganiseerd worden; 30% zegt evenwel van deze activiteiten geen goed beeld te hebben. Gedetineerden halen hun informatie over activiteiten hoofdzakelijk uit folders, affiches en via medegedetineerden. Het interne infokanaal van de gevangenis en Krant X, waarvan men zou kunnen verwachten dat ze zeker als informatiedragers voor de gedetineerden dienst doen, worden door de gedetineerden zelf niet als dusdanig ervaren. Deze beperkte informatieoverdracht, of althans de perceptie ervan, geldt eveneens ten aanzien van de leden van de Psychosociale Dienst (PSD), de penitentiair beambten en de trajectbegeleiders. Opmerkelijk is dat een relatief grote groep gedetineerden – niettegenstaande de aanwezige voorzieningen – niet weet waar men terecht kan met persoonlijke problemen.

Samenwerkingsvormen en organisatiestructuren

Uit de externe evaluatie van 2002-2003 was gebleken dat de ingevoerde samenwerkingsvormen en organisatiestructuren niet altijd vlot functioneerden. Anno 2008 blijken deze samenwerkingsvormen en organisatiestructuren in theorie wel aanvaard en ondersteund te worden, doch in de praktijk doen zich nog problemen voor. Geconcludeerd kan worden dat de Planningsteams Maatschappelijke Dienstverlening (PMD) nog niet adequaat hun rol vervullen. Het strategisch plan voorziet in de oprichting van een dergelijk plannings-team in elke gevangenis. Het doel van dit PMD is de diverse vormen van hulp- en dienstverlening vanuit de voorzieningen van de Vlaamse Gemeenschap te coördineren en af te stemmen op initiatieven van de gevangenis. Een PMD zou, naast de beleidsmedewerker en een vertegenwoordiger van de gevangenis, moeten bestaan uit de vertegenwoordigers van de diverse betrokken hulp- en dienstverleningsorganisaties. In 2003

³ A. Hellemans, I. Aertsen en J. Goethals, Externe evaluatie strategisch plan hulp- en dienstverlening aan gedetineerden. Eindrapport, Leuven, Leuven Instituut voor Criminologie, 2008 (<http://www.law.kuleuven.be/linc/onderzoek/onderzoeken/evaluatiestrategischplan.html>).

bleek er nog nergens een PMD te zijn opgericht en ook in 2008 was dit nog niet overal het geval. Men verkiest eerder te werken via bilaterale samenwerkingsvormen en beperkte werkgroepen, waarbij één bepaalde vorm van hulp- en dienstverlening aan bod komt of één bepaald thema behandeld wordt. Het uittekenen en coördineren van een algemeen hulp- en dienstverleningsbeleid per gevangenis wordt daardoor moeilijker. De gevangenissen waar het PMD wel functioneert, evalueren dit positief in functie van het uittekenen van een beleid en het onderling afstemmen van hulp- en dienstverleningsactiviteiten. Voorwaarden voor een goede werking van het PMD zijn: het hebben van een duidelijke visie op de samenwerking, leidinggevende capaciteiten van de beleidsmedewerker en conceptuele en methodische ondersteuning vanuit het centrale beleidsniveau.

Verder kan geconcludeerd worden dat de samenwerking tussen de actoren van de Vlaamse Gemeenschap en die van Justitie aanzienlijk is verbeterd. In vergelijking met de vorige externe evaluatie (2003) kan het strategisch plan nu veel meer op de actieve ondersteuning rekenen van de lokale gevangenisdirecties. De samenwerking tussen de Vlaamse Gemeenschap en de leden van de PSD evolueert eveneens in positieve zin, maar dient verder geïntensifieerd te worden. Hier is vooral het uitbouwen van een goede communicatie tussen de leden van de PSD en de trajectbegeleiders van belang, met het oog op zowel structureel overleg als cliëntoverleg. Van een echte samenwerking tussen de penitentiair assistenten en penitentiair beambten enerzijds en de vertegenwoordigers van de Vlaamse Gemeenschap anderzijds kan nog niet gesproken worden. Bij het bewakingspersoneel is het draagvlak voor het strategisch plan nog erg klein. Het is niet duidelijk in hoeverre de penitentiair beambten de gedetineerden (kunnen) stimuleren en motiveren om deel te nemen aan de hulp- en dienstverlening. In sommige gevangenissen blijken er wel degelijk weerstanden te bestaan, die niet louter zijn terug te voeren tot praktische omstandigheden, overbevolking van de gevangenispopulatie of onderbezetting van het personeel.

Spilfuncties in het strategisch plan

Ook op centraal beleidsniveau zijn er duidelijke evoluties merkbaar wat de verschillende samenwerkingsvormen betreft. De FOD Justitie en de Vlaamse Gemeenschap hebben hun onderlinge concurrentiepositie in zekere zin achter zich gelaten en zijn mekaar meer gaan zien als evenwaardige en complementaire partners. De Bovenlokale Werkgroep – samengesteld uit vertegenwoordigers van Justitie en de Vlaamse Gemeenschap – heeft in het recente verleden workshops

georganiseerd in de verschillende gevangenissen om de samenwerking op lokaal vlak te verbeteren. Deze sturing voor zowel de lokale justitiële actoren als de lokale Vlaamse actoren heeft haar vruchten afgeworpen. Aanbevolen wordt om deze impulsen op bovenlokaal niveau verder te zetten. Op Vlaams beleidsniveau kan er nog gestreefd worden naar meer afstemming tussen de verschillende departementen. De Vlaamse Stuurgroep, die de implementatie van het strategisch plan opvolgt vanuit de Vlaamse Gemeenschap, dient hier een duidelijke rol te spelen.

Samenhangend met het voorgaande blijkt dat het wederzijds respect en vertrouwen tussen de verschillende actoren van het strategisch plan de laatste jaren duidelijk zijn toegenomen. Het draagvlak bij de justitiële actoren is sterk gegroeid. Toch blijft een aantal onduidelijkheden over bepaalde spilfuncties in het strategisch plan een verdere verankering bemoeilijken. De functies van beleidsmedewerker, organisatieondersteuner en trajectbegeleider worden op het terrein niet in vraag gesteld, maar de vertaling van deze functies in concrete taken en taakafbakening blijft voor onduidelijkheden en onzekerheden zorgen. Wat de invulling van deze functies betreft doen er zich aanzienlijke verschillen voor tussen de gevangenissen. Hoewel deze functies gecreëerd werden op basis van vooraf geformuleerde concepten, blijkt hun invulling sterk bepaald te worden door de lokale praktijk.

De beleidsmedewerker is het centrale aanspreekpunt voor wat de Vlaamse hulp- en dienstverlening betreft in de gevangenis. De beleidsmedewerkers hebben vandaag de dag een grotere geloofwaardigheid dan pakweg vijf jaar geleden. Er is ongetwijfeld een betere samenwerking ontstaan tussen de beleidsmedewerkers en de gevangenisdirecties. Deze vooruitgang is echter minder zichtbaar in de – minder persoonlijke – samenwerking met de leden van de PSD en het bewakingskader. Daar waar in de vorige externe evaluatie (2003) het gebrek aan een hiërarchische positie van de beleidsmedewerker ten opzichte van de organisatieondersteuners, trajectbegeleiders en andere hulp- en dienstverleners soms als een zwakte werd beschouwd, blijkt dit voor sommige actoren nog steeds een probleem te vormen. Wegens deze niet-hiërarchische positie zou de beleidsmedewerker maar beperkte aansturingmogelijkheden hebben ten aanzien van de hulp- en dienstverleners, organisatieondersteuners en trajectbegeleiders. Anderen achten een hiërarchische werkverhouding echter niet noodzakelijk om een daadwerkelijke aansturing en coördinatie mogelijk te maken. Recente beleidsinitiatieven (zoals het bijkomend implementatieplan en de omzendbrief van 6 december 2007)⁴ hebben gepoogd op dit vlak meer

⁴ Gezamenlijk bijkomend implementatieplan Vlaamse Gemeenschap-Justitie betreffende het Vlaams Strategisch Plan 'Hulp- en dienstverlening aan gedetineerden', Brussel, Vlaamse Overheid en FOD Justitie, januari 2007; Omzendbrief van 6 december 2007 betreffende de bijdrage van het algemeen welzijnswerk tot de uitbouw van de hulp- en dienstverlening aan gedetineerden in het kader van het Vlaams strategisch plan 'hulp- en dienstverlening aan gedetineerden', Brussel, Vlaamse Overheid.

duidelijkheid te creëren, maar er blijven op het terrein grote gevoeligheden en verschillen in interpretatie bestaan. Vastgesteld werd dat sommige beleidsmedewerkers zich zelf onvoldoende voorbereid achten om een bepaalde vorm van leiding te geven los van een hiërarchische positie.

De organisatieondersteuner heeft twee opdrachten: enerzijds een bemiddelings- en ontwikkelingsopdracht om nieuwe vormen van hulp- en dienstverlening in de gevangenis binnen te halen, anderzijds een praktische ondersteuningsopdracht om de bestaande hulp- en dienstverlening in de gevangenis te bevorderen. In de praktijk blijken de organisatieondersteuners zich voornamelijk te focussen op de tweede opdracht. De eerste opdracht geeft aanleiding tot onduidelijkheid in de taakafbakening tussen de beleidsmedewerker en de organisatieondersteuner. Deze taakafbakening toont opnieuw grote verschillen tussen de gevangenissen en berust meermaals op vooral persoonlijke elementen.

De functie van de trajectbegeleider zorgt waarschijnlijk voor de grootste onduidelijkheid. Volgens het strategisch plan betreft het een functie van "casemanagement van de individuele detentie- en reclasseringsplannen van de gedetineerden". De trajectbegeleider moet de gedetineerden informeren, motiveren en oriënteren, "hij verwijst ze door en volgt ze op."⁵ Sinds de vorige evaluatie van het strategisch plan heeft er zich een aantal ontwikkelingen voorgedaan op het vlak van deze functieomschrijving. Er is lang onduidelijkheid geweest rond de inhoud van deze functie, het beroepsgeheim en de taakafbakening ten aanzien van andere actoren. In tegenstelling tot 2003 wordt de functie van trajectbegeleider nu in grotere mate geaccepteerd door de gevangenisdirecties, beleidsmedewerkers en leden van de PSD. Allen zien ze de mogelijke meerwaarde in van deze functie. Het onderzoek stelt echter vast dat de trajectbegeleiders nog lang geen systematisch en proactief aanbod formuleren aan de meerderheid van de gedetineerden. De problemen rond beroepsgeheim die bij de start van het strategisch plan in grote mate speelden, zijn afgenomen. Maar de algemene taakafbakening ten opzichte van de PSD is nog niet in alle gevangenissen uitgeklaard. Inhoudelijk blijft de functie ook gehinderd door de vage scheidingslijn tussen trajectbegeleiding en hulpverlening. De officiële functieomschrijving richt zich op trajectbegeleiding, maar veel trajectbegeleiders oefenen de facto een functie van hulpverlener uit. Een aantal trajectbegeleiders verantwoordt deze vereenzelviging met hulpverlening door te wijzen op

de niet-beschikbaarheid van bepaalde vormen van (externe) eerstelijns hulpverlening in de gevangenis. De trajectbegeleiders proberen hier dus een leemte te vullen op het gebied van hulp- en dienstverlening, maar dreigen daardoor hun eigen functie uit te hollen en zodoende gedoemd te zijn tot het bereiken van slechts een beperkte groep gedetineerden. De onderzoekers concluderen dat er op twee niveaus dient verholpen te worden aan dit structurele probleem: door enerzijds te voorzien in effectieve doorverwijzingmogelijkheden binnen de gevangenis (door het binnen brengen van diverse vormen van bestaande hulpverlening) en anderzijds het aanbieden van een betere aansturing en methodische ondersteuning van de taak van case-manager, rekening houdend met de eigenheid van de gevangeniscontext en hulpbehoeften van het cliënteel.

Participatie en tevredenheid van de gedetineerden

Het onderzoek geeft ook een beeld van het aantal en de soort activiteiten van hulp- en dienstverlening die in de verschillende gevangenissen georganiseerd worden. Op basis van dit onderzoek kan echter niets geconcludeerd worden met betrekking tot een mogelijke evolutie van dit aanbod. Volgens de justitiële actoren is er geen stijging van het aantal activiteiten sinds de start van het strategisch plan, volgens de Vlaamse actoren is er wel een kwantitatieve toename merkbaar. Waar de twee groepen het wel over eens zijn is de kwalitatieve verbetering van het aanbod. Men kan nu meer middelen investeren in het organiseren van (meer gespecialiseerde) activiteiten.

In de zes gevangenissen die betrokken werden bij het participatie- en tevredenheidsonderzoek bleek er een grote variatie te bestaan in het aanbod aan hulp- en dienstverleningsactiviteiten. Het aanbod kan opgedeeld worden in drie grote groepen: onderwijs, socio-culturele vorming en ontspanning. De meeste inspanningen blijken te gebeuren op het vlak van onderwijs en vorming. Maar niet alleen naar aanbod, ook naar participatie toe worden er grote verschillen vastgesteld tussen de gevangenissen: 35 tot 70% van de gedetineerden neemt deel aan een groepsactiviteit⁶ terwijl 20 tot 50% van de gedetineerden participeert aan een individuele activiteit⁷. De oorzaken van deze verschillen in participatiegraad zijn niet duidelijk; ze kunnen niet toegeschreven worden aan het type gevangenis (arresthuis of strafhuis). Wel is het zo dat de participatiegraad groter is in kleinere gevangenissen dan in grotere gevangenissen. Grotere inrichtingen dienen hun activiteiten vaak te spreiden over verschillende afdelingen. Aan een onderwijsactiviteit kunnen

⁵ Interdepartementale Commissie Hulp- en dienstverlening aan gedetineerden, *Strategisch plan van de Vlaamse Gemeenschap. Missie, krachtlijnen, ambities, strategieën en kritische succesfactoren*, Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 2000.

⁶ Onder groepsactiviteiten worden alle activiteiten verstaan die in groep doorgaan zoals sportactiviteiten, onderwijsactiviteiten zoals Nederlandse les of computerles en vormingsactiviteiten zoals een EHBO cursus, een tekencursus of een cursus omgaan met agressie.

⁷ Onder individuele activiteiten worden alle individuele contacten met de hulp- en dienstverlening bedoeld, zoals contacten met een trajectbegeleider of VDAB detentieconsulent, bibliotheekbezoek, hulp van Kind en Gezin, gebruik van rechtshulp of onthaal van familie en vrienden.

vaak maar 20 gedetineerden deelnemen, ongeacht de grootte van de inrichting.

Het onderzoek in de gevangenis van Brugge liet toe de participatie aan groepsactiviteiten te koppelen aan de deelname aan individuele activiteiten. Hieruit bleek dat tijdens de registratieperiode van drie maanden 65% van de gedetineerden deelnam aan één of andere vorm van hulp- en dienstverlening (individueel of in groep).⁸

Uit het onderzoek bleek eveneens dat de meeste vormen van relevante hulp- en dienstverlening werden binnengebracht in de gevangenis. De geestelijke gezondheidszorg en de drughulpverlening waren echter twee domeinen die tot dan toe vrijwel afwezig waren. Dit werd als een zeer groot tekort ervaren door alle betrokken actoren. In 2008 maakte toenmalig Vlaams minister van Welzijn, Steven Vanackere, de financiële middelen vrij om ook de geestelijke gezondheidszorg in de gevangenissen te introduceren.

Een andere vaststelling uit het participatie- en tevredenheidsonderzoek betrof de beperkte beschikbaarheid van meerdere activiteiten van hulp- en dienstverlening. Sommige gevangenissen kennen (lange) wachtlijsten voor een gesprek met de VDAB-detentieconsulent, een sportactiviteit zoals fitness of een plaats in het open leercentrum.

De Vlaamse overheid wou ook weten of er nuttig gebruik wordt gemaakt van de aangeboden activiteiten. Uit het onderzoek blijkt dat gedetineerden overwegend een positieve betekenis geven aan hun deelname aan activiteiten. Ze hebben het over: zich willen bijscholen, een getuigschrift willen halen, hun conditie onderhouden, de tewerkstelling voorbereiden of iets willen doen voor het slachtoffer. Een enkele keer wordt aangehaald dat ze aan een activiteit deelnemen om even uit hun cel te zijn.

De mate van tevredenheid met de aangeboden hulp- en dienstverlening hangt samen met het type activiteit. Over het algemeen is 1/3 van de gedetineerden tevreden met de sportactiviteiten, maar eveneens 1/3 is ontevreden over deze activiteiten. Het gaat hier dan over de frequentie van de activiteiten, de verscheidenheid in sporten, de begeleiding van de activiteiten en de kwaliteit van het sportmateriaal. Over het filmaanbod en de optredens zijn de gedetineerden eerder ontevreden. Wat het bibliotheekaanbod betreft wordt er vooral geklaagd over het gebrek aan recente werken in de collectie, maar over het algemeen is ook hier 1/3 van de gedetineerden tevreden. Er is een grote mate van tevredenheid met de sociaal-culturele vormingsactivi-

teiten en onderwijsactiviteiten; gevangenissen tonen hierin weinig onderlinge verschillen. Het kinderbezoek⁹ en het vrijwilligersbezoek¹⁰ worden door bijna iedereen als zinvol omschreven, maar een grote meerderheid van de respondenten vindt dat het kinderbezoek niet vaak genoeg georganiseerd wordt. Gesprekken met een trajectbegeleider worden ook als zinvol omschreven, al verschilt dit van gevangenis tot gevangenis.

Aanbevelingen

Uit deze evaluatie van het implementatieproces van het strategisch plan en het participatie- en tevredenheidsonderzoek is een groot aantal aanbevelingen naar voor gekomen met het oog op de verdere bevordering en uitbreiding van het strategisch plan. Een aantal van deze aanbevelingen wordt hier kort aangehaald.

Voor wat het aanbod aan hulp- en dienstverlening betreft is het van groot belang dat dit gekoppeld wordt aan de evoluerende samenstelling van de gevangenispopulatie en de evoluerende noden. Dit veronderstelt een systematische opvolging van wat er binnen de gevangensmuren leeft. Groepen die slechts beperkt of helemaal niet bereikt worden, zoals anderstaligen, dienen geïdentificeerd te worden en het aanbod dient mede op hen afgestemd te worden.

Uit het onderzoek bleek dat de trajectbegeleiders en leden van de PSD door de gedetineerden niet gezien worden als mogelijke informatiebron voor wat het activiteitenaanbod betreft – een paradoxale vaststelling, zeker wat de functie van de trajectbegeleiders betreft. Vandaar de noodzaak om deze functie van trajectbegeleider te (her)oriënteren in de richting van casemanagement en daartoe te voorzien in een effectieve methodische ondersteuning. In dit verband spreekt het – bij wijze van voorbeeld – voor zich dat trajectbegeleiders in samenspraak met PSD-leden dienen te onderzoeken hoe gedetineerden kunnen 'toegeleid' worden naar psychologische hulpverlening voor persoonlijke problemen. De loutere aanwezigheid van een medewerker van een Centrum voor Geestelijke Gezondheidszorg garandeert lang niet een adequate toeleiding van de meest hulpbehoevenden. Kortom, de verdere profilering van het aanbod aan hulp- en dienstverlening dient voorwerp te zijn van voortdurende aandacht en actie.

Wat de globale verdere implementatie van het strategisch plan betreft, dient overwogen te worden om op centraal beleidsniveau binnen de Vlaamse Overheid een interdepartementale dienst op te richten die op

⁸ De mate van participatie werd berekend op basis van het aantal gedetineerden dat in de gegeven referentieperiode doorstroomt in een bepaalde gevangenis; dit veronderstelt dus minimaal een verblijf van één dag. Andere resultaten zouden bekomen worden door gebruik te maken van de gemiddelde dagpopulatie in de gegeven referentieperiode (die lager ligt dan de doorstroom).

⁹ Gedetineerden met kleine kinderen kunnen deelnemen aan het kinderbezoek, een moment waar er speciaal aandacht is voor de vader/moeder – kind relatie.

¹⁰ Geïnteresseerde gedetineerden kunnen bezoek krijgen van een vrijwilliger van Justitieel Welzijnswerk.

een gecoördineerde wijze aansturing geeft aan de verschillende administraties en sectoren. Niet enkel de verschillende administraties en sectoren kunnen op deze manier meer aansturing krijgen, de interdepartementale dienst zou ook de formele opdrachtgever kunnen zijn van de beleidsmedewerkers (wat hen een bijzondere positie zou bezorgen). Eventueel kan, met het oog op de onderlinge samenwerking en het versterken van de neutrale positie, ook overwogen worden om de organisatieondersteuners onder te brengen bij deze interdepartementale dienst. Ongeacht de eventuele oprichting van een dergelijke interdepartementale dienst, moeten de beleidsmedewerkers ondersteund worden in methodieken van horizontale samenwerkingsopbouw.

De verdere bevordering van het strategisch plan, en met name het vergroten van het draagvlak, kan ondersteund worden door gebruik te maken van eenvoudige methoden. Zo kunnen 'good practices' geïnventariseerd en gecommuniceerd worden binnen en tussen de inrichtingen. Resultaten van bijvoorbeeld deelname aan vormingscursussen – het behalen van een getuigschrift – kunnen zichtbaar gemaakt worden, ook ten aanzien van de penitentiaire beambten. Ook verdient het

aanbeveling om meer uitwisseling met betrekking tot verwezenlijkingen van het strategisch plan tot stand te brengen tussen directie- en PSD-leden van verschillende gevangenissen. Succesvolle werkvormen kunnen op die wijze veralgemeend en geconsolideerd worden. Ten slotte dient het draagvlak ook uitgebreid te worden buiten de gevangensmuren. Met name veronderstelt dit voortdurende voorlichting en actie ten aanzien van de publieke opinie en politieke functionarissen.

Als conclusie kan gesteld worden dat het strategisch plan sinds het opstarten ervan in de pilootregio een grote evolutie heeft doorgemaakt. De steun voor dit plan is gedurende de laatste jaren in het gevangeniswezen aanzienlijk vergroot. De meeste gedetineerden zijn op de hoogte van (bepaalde vormen van) het aanbod aan hulp- en dienstverleningsactiviteiten en een meerderheid van hen maakt ook effectief gebruik van deze activiteiten. De veralgemening van het strategisch plan in alle Vlaamse gevangenissen noopt echter tot een aantal verdere, fundamentele keuzes. Het succes zal in grote mate afhangen van de mogelijkheid (die men zichzelf geeft) om de verdere ontwikkelingen op een gecoördineerde wijze voortdurend op te volgen, te evalueren en bij te sturen.

Het gevangeniswezen in crisistijd

– en vice versa

Enkele reflecties naar aanleiding van de tekst Masterplan 2008-2012 voor een gevangenisinfrastructuur in humane omstandigheden: stand van zaken en bijkomende projecten tot 2016

Tom Daems *

Op 23 december 2008 verspreidde het Ministerie van Justitie de perstekst 'Masterplan 2008-2012 voor een gevangenisinfrastructuur in humane omstandigheden. Stand van zaken en bijkomende projecten tot 2016'. De timing van deze volgende stap richting het Belgische gevangeniswezen van de toekomst was op zijn minst gezegd opmerkelijk. Op 19 december 2008 had de Ministerraad de plannen goedgekeurd. Maar diezelfde dag staat intussen ook ingeschreven in de annalen van de Belgische politieke geschiedenis als de dag dat de toenmalige Minister van Justitie Jo Vandeurzen zijn ontslagbrief richtte aan de – intussen ook al – toenmalige premier van het land: de vurige politieke crisis, aangestoken door het Fortis-dossier en aangewakkerd door een mededeling van de Eerste Voorzitter van het Hof van Cassatie, hypothekeerde zijn verdere toekomst als Minister van Justitie. De tekst werd dus de wijde wereld ingestuurd in de korte periode tussen het wegvallen van de oude Minister en nog voor het aantreden van de nieuwe.

Zijn opvolger, Stefaan De Clerck, die al eerder tussen 1995 en 1998 aan het hoofd van Justitie stond, liet echter onmiddellijk optekenen dat hij de plannen van zijn voorganger ten volle onderschrijft: "Ik doe het voor Jo Vandeurzen", zo luidde de kop boven een interview met de kersverse Minister van Justitie in de regeringsploeg Van Rompuy I, gepubliceerd in *De Standaard* op de allerlaatste dag van 2008. En wat verderop klonk het als volgt: "Ik zal de lijn van Vandeurzen voor de volle honderd procent voortzetten".¹ Voorlopig geen nood aan nieuwe voornemens voor het nog onbeschreven 2009, zo leek de boodschap: de champagne moest vooral knallen voor zijn voorganger en partijgenoot die de krijtlijnen

voor de toekomst van ons gevangeniswezen, tot in 2016, meer dan een week eerder (en ook daarvoor al) had uitgezet. Voldoende reden dus om even stil te staan bij de inhoud van de plannen.

Tijden van crisis in het gevangeniswezen

Er was in 2008 geen tekort aan plannen rond de Belgische strafuitvoering. Op minder dan een jaar tijd zagen twee uitgebreide beleidsnota's van het Ministerie van Justitie (de nota van 7 april 2008² en de nota van 5 november 2008³), die heel wat aandacht besteden aan de strafuitvoering, evenals het Masterplan voor een gevangenisinfrastructuur in humane omstandigheden van 18 april 2008⁴ en een aanvulling hierop van 23 december 2008⁵, het licht. De tijd dat er een waas van stilte hing rond de strafuitvoering, lijkt voorgoed achter ons te liggen.

Gelet op de snelle persoonswisselingen en vele beleidsdocumenten is het misschien niet slecht om even een aantal zaken kort en chronologisch in herinnering te brengen. Het regeerakkoord van 18 maart 2008 (Leterme I) vermeldde het streven naar een 'geloofwaardige strafuitvoering', met daaraan gekoppeld de wil om het gevangenispark in België gevoelig uit te breiden. In april 2008 werd dit verder uitgewerkt in de eerste beleidsnota van Jo Vandeurzen en, specifiek gericht op de uitbreiding en renovatie van de gevangenis capaciteit, het Masterplan 2008-2012, met als kernboodschap: het zgn. structureel tekort aan cellen wegwerken via een grootscheepse bouw- en renovatieoperatie. Lezers van dit tijdschrift konden reeds eerder kennismaken met die voornemens in een

* Postdoctoraal onderzoeker Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek – Vlaanderen, Instituut voor Strafrecht en Leuven Instituut voor Criminologie (LINC), Katholieke Universiteit Leuven.

1 F. Verhoest, "Ik doe het voor Jo Vandeurzen." Interview met Stefaan De Clerck, *De Standaard*, 31 december 2008.

2 Algemene beleidsnota van de Minister van Justitie, Parl. St. Kamer 2007-08, nr. 0995/003 (7 april 2008).

3 Algemene beleidsnota van de Minister van Justitie, Parl. St. Kamer 2008-09, nr. 1529/016 (5 november 2008).

4 Masterplan 2008-2012 voor een gevangenisinfrastructuur in humane omstandigheden. Brussel, Ministerie van Justitie, 18 april 2008.

5 Masterplan 2008-2012 voor een gevangenisinfrastructuur in humane omstandigheden. Stand van zaken en bijkomende projecten tot 2016. Brussel, Ministerie van Justitie, 23 december 2008.

speciale aflevering van *FATIK* gewijd aan 'De plannen van justitie'.⁶

Op 5 november 2008 volgde dan de tweede beleidsnota van Vandeurzen. Hier lezen we onmiddellijk dat het streven naar een geloofwaardige strafuitvoering "dé absolute prioriteit" blijft. De beleidsnota gaat o.m. in op het Masterplan (waarover zo meteen meer); heeft het over de optimalisering van het elektronisch toezicht; vermeldt de aanmaak van een oriëntatienota die de organisatie en plaatsing van werkstraffen en leermaatregelen moet stroomlijnen; en er is ook sprake van een verdere inwerkingtrede van de Basiswet gevangeniswezen (aangaande de thema's beheer van het geld en de goederen van de gedetineerden, contacten met de buitenwereld, tucht en gezondheidszorg – en dit alles voor het eerste semester van 2009). Dit laatste is goed nieuws: de Basiswet wordt immers terug uit de koelkast gehaald. Dit is een vooruitgang t.a.v. de beleidsnota van 7 april 2008 die geen perspectief bood op enige vooruitgang op dit vlak tijdens deze legislatuur.⁷

Het oorspronkelijke Masterplan van 18 april 2008 sloot af met de woorden dat het een 'master move' was tegen een 'master problem'.⁸ Diezelfde 'sense of urgency' is nog steeds aanwezig in de tekst van 23 december 2008. Ook hier is het vertrekpunt de overbevolkingsproblematiek die het strafrechtelijk beleid zwaar onder druk zet en een obstakel vormt voor een geloofwaardige strafuitvoering. Het Masterplan wil via capaciteitsuitbreiding en renovatie een antwoord bieden. Opmerkelijk nieuw element is de piste van vervanging: een aantal instellingen zijn zo verouderd en aftands dat verder investeren in oplapwerk weinig zin heeft.

In het eerste luik van het Masterplan – het renovatieprogramma voor herstel van verloren capaciteit – zijn tot dusver 12 cellen op die manier gerecupereerd (Turnhout, sectie geïnterneerden). In Sint-Gillis (maart 2009: 18+21; juli 2010: 102), Vorst (maart 2009: 10), Doornik (juni 2009: 90) en Hoogstraten (juni 2009: 15) wordt verder gewerkt. In Vorst zijn intussen nieuwe problemen opgedoken in de vleugels C en D die om dringende herstellingen vragen.

Binnen het tweede luik – de uitbreiding van de capaciteit op bestaande sites – wordt de eerder geplande uitbreiding van Sint-Gillis (een cellenblok van 60 plaatsen) geschrappt. De werkzaamheden in

Merksplas (60 cellen) zouden wel op schema zitten en in maart 2009 klaar zijn. Verder zouden er nog 15 cellen bijkomen in Hoogstraten (2009), 74 cellen in Turnhout (juni 2010), en 70 cellen in Leuven (januari 2011). Voor jongeren zijn er de werken in Tongeren (34 plaatsen) en St-Hubert (50 plaatsen) (beiden tegen juni 2009) en de uitbreiding van Everberg met twee paviljoenen (76 cellen, tegen juni 2012).

Het derde luik betreft de nieuwbouw. In 2012 zouden er zeven inrichtingen moeten opengaan. Vier locaties waren reeds langer gekend: Dendermonde (444 cellen), Achêne (120 cellen, jongeren) en de geplande forensisch psychiatrische centra in Antwerpen (120 cellen) en Gent (272 cellen). Daarnaast wordt er geopteerd voor drie nieuwe inrichtingen van telkens 300 cellen te Puurs, Sambreville-Moignelée en Leuze-en-Hainaut.

Een nieuw en vierde luik in het Masterplan is de nieuwbouw met oog op vervanging van sommige oude instellingen. We lezen hierover het volgende: "Bij de uitvoering van dit luik [=renovatie] van het Masterplan is vastgesteld dat in heel wat sterk verouderde instellingen de noden zodanig groot en talrijk zijn dat gedurende vele jaren inspanningen noodzakelijk zullen zijn. Daarom hebben we besloten tot een drastische ommekeer van de aanpak voor deze inrichtingen, willen we een daadwerkelijk toekomstgericht beleid voeren. We opteren dus voor nieuwbouw ter vervanging van de sterk verouderde richtingen"⁹. In Marche-en-Famenne moet er een instelling komen ter vervanging van Namen en Dinant (300 cellen, tegen 2013). In Merksplas wil men een nieuwe gevangenis ter vervanging van de oude paviljoenen (440 cellen, tegen 2013). In Antwerpen komt er een nieuwe instelling ter vervanging van de bestaande gevangenis (440 cellen, tegen 2016) en in Brussel is er sprake van drie nieuwe instellingen tegen 2016 (twee van 450 cellen, één van 160 cellen) ter vervanging van Sint-Gillis, Vorst en Berkendael.

De teneur van de nota van 23 december 2008 blijft dus grotendeels dezelfde als de lijn die sinds het aantreden van Leterme I wordt gevolgd: de overbevolking moet gecounterd worden door het massaal bijbouwen van cellen. Die optie is eerder al uitvoerig becommentarieerd in *FATIK* en elders.¹⁰ We komen er hier niet meer op terug. De bijsturing in het renovatiebeleid – de piste van vervangingsbouw

6 Zie afl. 118 van *FATIK* voor een korte samenvatting van de plannen zoals die toen voorlagen en commentaar van Tom Vander Beken, Hans Claus, Karel Van Cauwenberghe, Marc Tassier, Freddy Pieters en Peter Pletincx; zie ook: T. Daems, 'Baksteen in de maag, steengruis in de nieren. De beleidsnota Justitie en het Masterplan 2008-2012 voor een gevangenisinfrastructuur in humane omstandigheden', *Panopticon*, 2008, afl. 4, p. 67-79.

7 T. Daems, 'Baksteen in de maag, steengruis in de nieren. De beleidsnota Justitie en het Masterplan 2008-2012 voor een gevangenisinfrastructuur in humane omstandigheden', *Panopticon*, 2008, afl. 4, p. 73-75.

8 *Masterplan 2008-2012 voor een gevangenisinfrastructuur in humane omstandigheden*. Brussel, Ministerie van Justitie, 18 april 2008, p. 11.

9 *Masterplan 2008-2012 voor een gevangenisinfrastructuur in humane omstandigheden. Stand van zaken en bijkomende projecten tot 2016*. Brussel, Ministerie van Justitie, 23 december 2008, p. 7.

10 Zie de verwijzingen in noot 6.

– is wel nieuw en lijkt ook een goede optie voor de toekomst: sommige van de oude instellingen zijn er inderdaad zo slecht aan toe dat blijvend brandjes blussen niet van 'goed bestuur' zou getuigen. De vraag blijft echter wat er intussentijd met die oude instellingen moet gebeuren. Voor de vervangingsbouw rekent men voorlopig op 2013 (Marche-en-Famenne en Merksplas) of 2016 (Antwerpen en Brussel). Moesten de plannen ooit werkelijkheid worden, dan zullen er wellicht nog wel ettelijke jaren bij geteld mogen worden: het Masterplan van 18 april 2008 vermeldde immers dat de bouw van een nieuwe gevangenis ca. 4,5 jaar vraagt. 2013 lijkt dan volkomen onhaalbaar (en hetzelfde geldt eigenlijk ook voor de zeven andere 'extra' instellingen uit het derde luik). Daarenboven bleek tijdens de discussie in de Kamercommissie voor Justitie dat de beoogde locatie (die althans op dit moment in het vizier komt) voor de drie nieuwe inrichtingen in Brussel (de terreinen van de NAVO) pas ten vroegste vanaf 2015 zou beschikbaar zijn.¹¹ Als we ook daar 4,5 jaar bijtellen dan zitten we al bijna in 2020.

De schrijnende toestanden in instellingen zoals Antwerpen, Sint-Gillis en Vorst vragen echter om een onmiddellijk optreden. De Minister en zijn medewerkers beseffen dit ook wel en beloven dat er ook in die inrichtingen – ook al is het de bedoeling om ze in 2016 te sluiten – nog geïnvesteerd zal worden in renovatie.¹² Maar waarom zouden dergelijke instellingen, waarin nog verschillende jaren geld gepompt zal worden op vlak van onderhoud en verbetering van de infrastructuur, dan ook effectief tegen 2016 of later (cf de opmerking hierboven dat de timing wel zeer optimistisch is) geschrapt worden? Bijvoorbeeld: als men nog steeds doorgaat met de werken aan een vleugel in Sint-Gillis (goed voor 102 cellen) die in 2010 beëindigd zouden worden¹³, waarom zou die dan 6 jaar later (volgens de vervangingslogica) al terug worden afgeschreven? Over X aantal jaar zou weer eens kunnen blijken dat we opnieuw met een zgn. 'structureel tekort' van 1500 cellen zitten en dan zouden de (deels) gerenoveerde instellingen wel eens 'geherwaardeerd' kunnen worden. Het verder geld pompen in de oude instellingen die men eigenlijk wil schrappen uit het gevangenispark, hoe nodig ook, geeft reden tot een zeker scepticisme over de mate waarin die vervangingspolitiek zich echt zal doorzetten.

Een Kamerlid (Maxime Prévot (cdH)) formuleerde het als volgt voor twee van de Franstalige gevangenissen:

"Votre chef de cabinet, lui-même, a dit qu'une série de travaux de rénovation seraient réalisés dans les prochaines années, avant la fermeture. Cela revient à maintenir Namur et Dinant 'sous baxter' en prodiguant des soins palliatifs avant de donner le coup de grâce. Quel est dès lors l'intérêt de consentir à des investissements importants dans ces prisons si c'est pour en fermer définitivement les portes au plus tard dans cinq ans?"¹⁴ Of zoals een andere Kamerlid (Fouad Lahssaini (Ecolo-Groen!)) het formuleerde: "Quand vous dites que vous allez commencer en même temps ou de manière décalée la rénovation de ce qui peut l'être dans les prisons et la construction de nouvelles prisons, je crains que la commission des Finances ne vous suive pas. Comment allez-vous la convaincre qu'il faut investir dans la rénovation alors qu'elle pourrait considérer qu'il s'agit d'un investissement à perte, en demandant qui plus est un financement pour la construction de nouvelles prisons?"¹⁵ De vraag is inderdaad aan de orde of de schatkist zich wel zal openen voor dure investeringen in instellingen die eigenlijk op sterven na dood zijn – tenzij men natuurlijk na 2016 of later alsnog beslist om de stekker niet uit te trekken.

En vice versa: het gevangeniswezen in tijden van crisis

Het is opmerkelijk dat de tekst van 23 december 2008 een uitgebreid hoofdstuk bevat over 'Maatschappelijke impact gevangenissen'¹⁶. Twee thema's staan centraal: een omstandige uiteenzetting over de diverse voordelen voor de regio's waar de nieuwe gevangenissen zullen ingeplant worden enerzijds, en een ontkrachting of minimalisering van de eventuele nadelen van een dergelijke ingreep anderzijds. Of anders geformuleerd: de tekst poogt aan te tonen waarom een gevangenis in je buurt nog niet zo'n gek idee is. In tijden van economische crisis behoeven de dure uitbreidingsplannen schijnbaar extra motivering – een extra motivering die bovendien niets van doen heeft met het strafbeleid zelf.

Zo wordt er gesteld dat de inplanting van een nieuwe gevangenis voor de gemeente heel wat voordelen met zich meebrengt: rechtstreekse tewerkstelling in de gevangenis zelf (men heeft het dan niet over 'één gedetineerde per cel' maar wel over 'één job (of meer) per cel'), tewerkstelling in de aanverwante sectoren (lokale politie, veiligheidskorps, organismen en organisaties die door Vlaamse Gemeenschap worden gesubsidi-

11 Commissie voor de Justitie, *Integraal Verslag*. Parl. St. Kamer 2008-09, CRIV 52 COM 435 (woensdag 28-01-2009, namiddag), p. 32.

12 Zie bv. Commissie voor de Justitie, *Integraal Verslag*. Parl. St. Kamer 2008-09, CRIV 52 COM 435 (woensdag 28-01-2009, namiddag), 10, 34-35.

13 Commissie voor de Justitie, *Integraal Verslag*. Parl. St. Kamer 2008-09, CRIV 52 COM 435 (woensdag 28-01-2009, namiddag), 6.

14 Commissie voor de Justitie, *Integraal Verslag*. Parl. St. Kamer 2008-09, CRIV 52 COM 435 (woensdag 28-01-2009, namiddag), 18-19.

15 Commissie voor de Justitie, *Integraal Verslag*. Parl. St. Kamer 2008-09, CRIV 52 COM 435 (woensdag 28-01-2009, namiddag), 37.

16 *Masterplan 2008-2012 voor een gevangenisinfrastructuur in humane omstandigheden. Stand van zaken en bijkomende projecten tot 2016*. Brussel, Ministerie van Justitie, 23 december 2008, 8-10.

eerd, contracten in technisch onderhoud), huisvesting (zo leest men bijvoorbeeld: "Als we aannemen dat een gemiddeld gezin uit 3 personen bestaat, gaat het om ca 750 personen die er zullen bouwen, huren, wonen, consumeren, school gaan, enz. Dit kan vertaald worden in een niet te onderschatten economische activiteit die dit met zich meebrengt"¹⁷), economische activiteit¹⁸ (toelevering van goederen en producten voor de 'hotelfunctie' (*sic*) van de gevangenis, technisch onderhoud en schoonmaak, werking van diverse diensten, energie, tewerkstelling van gedetineerden).

De nadelen zouden daarentegen beperkt blijven. Zo stelt men dat omwonenden van bestaande gevangenissen slechts zelden klachten hebben (geluidsoverlast komt maar sporadisch voor, zware politie-interventies vinden uiterst zelden plaats; de gevangenis is een 'rustige buur' voor de omwonenden). Er is ook geen verkrotting rond gevangenissen en ze zijn weinig belastend voor het milieu (zo leest men bijvoorbeeld: "Gevangenissen zijn vergelijkbaar met ziekenhuizen en andere instellingen. Vanuit dit opzicht zijn ze te beschouwen als een woonsite, die weliswaar volledig is afgesloten van de omgeving. Iedere cel is niet meer milieubelastend dan vb. een studentenkamer"¹⁹). Er wordt ook gewezen op de verkeersstromen en eventuele oproepen voor de politiediensten als mogelijke minpunten maar de eindconclusie zou moeten zijn dat – wanneer alle voor- en nadelen afgewogen zijn – een gevangenis een ware verrijking voor je buurt kan betekenen (en dus tegen het NIMBY ('Not in My Backyard')-syndroom in).

In de discussie in de Kamercommissie voor Justitie van 28 januari 2009 werden dergelijke argumenten meermaals herhaald en verder uitgewerkt. Zo stelde de Minister, in zijn inleidende uiteenzetting, bijvoorbeeld het volgende: "Als wij spreken over de gevangenispolitiek moeten wij er bewust van zijn dat dit veel meer impact heeft dan louter de daad van iemand op te sluiten. Het is een element van tewerkstelling. Het is duidelijk dat er zeer veel neveneffecten zijn." En wat verderop: "Die economische weerslag mag niet onderschat worden. Ook op dat vlak zullen wij nog wat meer bekijken hoe wij in deze economische tijden kunnen proberen daarop aandacht te besteden". De Minister weet dat de kostprijs van een cel peperduur is (zo'n 150.000 euro) en de investering moet dus renderen, niet enkel in termen van duurzame tewerkstelling, maar ook voor

andere economische sectoren: "Het zijn dus heel belangrijke investeringskosten die wij hier behandelen. Economisch voor de bouwsector, maar voor eigenlijk de hele economie, ook ICT en nieuwe technologieën die op het niveau van de beveiliging kunnen ontwikkeld worden, is het duidelijk dat het een zeer belangrijke investering is."²⁰ Ook anderen zijn het idee genegen. Zo schreef journalist Yves Desmet in *De Morgen* het volgende over het Masterplan: "Bovendien is er in deze economische crisistijden nog een niet justitieel voordeel: een dergelijke grootschalige publieke investering is maatschappelijk renderender dan wat disparate koopkrachtcadeautjes her en der."²¹

We hebben wat meer aandacht besteed aan bovenvermelde passages omdat ze toch wel opmerkelijk zijn. Een nieuwe gevangenis wordt afgeschilderd als een 'rustige buur', een middelgroot bedrijf, een instelling te vergelijken met een ziekenhuis, een motor voor de lokale arbeidsmarkt en economie. Een strafinstelling is eigenlijk niet zo bijzonder (studenten zijn wellicht schadelijker voor het milieu, zo leren we uit het bovenstaande). Het is in grote mate een normaal iets en de eventuele extra overlast (die beperkt blijft, zo vertelt men ons) heeft vooral te maken met de bedrijvigheid die zich rond een dergelijke instelling afspeelt (maar die is tevens grotendeels wenselijk want ze verschaft jobs). Het is de overlast die je eigenlijk ook zou hebben moest je naast een fabriek, een ziekenhuis of een school wonen.

Heel wat van die overwegingen over arbeid, overlast, economie en consumptie zijn juist maar horen ze daarom ook thuis in een Masterplan dat gaat over de uitbreiding van de gevangenis capaciteit? Ik denk van niet. Ze zijn er louter op gericht aan te tonen waarom bijbouwen maatschappelijk gezien zo een goede investering is (beter een gevangenis die 150 jaar mee gaat dan een éénmalige jobkorting, zou Yves Desmet zeggen). Dergelijke argumenten hebben *in se* niets te maken met het streven naar 'een gevangenisinfrastructuur in humane omstandigheden' waarbij de *ultimum remedium* gedachte en het beperken van detentieschade centraal staan. De twijfel over het nut van de gevangenisstraf en over haar geschiktheid in het strafarsenaal (de zgn. 'legitimitieitscrisis' die de huidige Minister eerder, in zijn oriëntatienota van juni 1996, nog eloquent omschreef) wordt niet langer vermeld. De ruimere impact van de vrijheidsstraf wordt doorheen een louter economische bril gezien terwijl de mense-

17 Masterplan 2008-2012 voor een gevangenisinfrastructuur in humane omstandigheden. Stand van zaken en bijkomende projecten tot 2016. Brussel, Ministerie van Justitie, 23 december 2008, 9.

18 In de passage over 'economische activiteit' lijkt men zelfs (laat ons hopen dat het om een verspreking gaat) reeds uit te gaan van overbevolking in de nog te bouwen inrichtingen: 'De economische activiteit die een inrichting voor 444 gedetineerden (met wellicht een reële bezetting van 450 of meer) met zich brengt situeert zich op volgende domeinen' (mijn cursivering). Masterplan 2008-2012 voor een gevangenisinfrastructuur in humane omstandigheden. Stand van zaken en bijkomende projecten tot 2016. Brussel, Ministerie van Justitie, 23 december 2008, 9.

19 Masterplan 2008-2012 voor een gevangenisinfrastructuur in humane omstandigheden. Stand van zaken en bijkomende projecten tot 2016. Brussel, Ministerie van Justitie, 23 december 2008, 10.

20 Commissie voor de Justitie. Integraal Verslag. Parl. St. Kamer 2008-09, CRIV 52 COM 435 (woensdag 28-01-2009, namiddag), 3-4.

21 Y. Desmet, 'Centen en cellen', *De Morgen*, 29 januari 2009.

lijke en sociale impact, die ook haar plaats zou moeten hebben wanneer men het heeft over 'maatschappelijke impact gevangenen', geheel afwezig blijft. Men begeeft zich hier op glad ijs: indien zelfs het Ministerie van Justitie het niet langer nodig acht om in haar communicatie met de burger te wijzen op de noodzaak aan een spaarzame omgang met de vrijheidsberoving en het nalaat om (anders dan voordien²²) de argumenten tegen de vrijheidsstraf in herinnering te brengen, waarom zou er dan nog een rem op die gevangenis-capaciteit moeten staan?

Besluit: on verra

Maar misschien loopt het allemaal zo'n vaart niet. De plannen reiken zo ver in de tijd dat er nog vanalles kan gebeuren – of net niet. Een jaar geleden, in maart 2008, kondigde Hans Meurisse aan dat er drie gevangenen zouden komen met telkens 300 cellen. De reactie vanuit het Ministerie van Justitie was toen opvallend nuchter: de berichtgeving was voorbarig en de nieuwe cellen moesten deze regeerperiode niet meer verwacht

worden: voorstudie en realisatie nemen minstens vier jaar in beslag en zoveel tijd was (en is) er niet meer tot de volgende Parlementsverkiezingen.²³ Een gelijkaardige nuchterheid leek bij momenten ook aanwezig in de Kamercommissie voor Justitie. De Minister lijkt zich niet te willen vastpinnen op de gedetailleerde tijdschema's uit de plannen. 'On verra', liet hij zich ontvallen. En in zijn repliek op een aantal sceptische Kamerleden voegde hij ook nog het volgende toe: "Eigenlijk gaat het om een globale opwaardering van de gehele infrastructuur die wij in België hebben. Zal dat perfect volgens het vooropgestelde plaatje lopen? Gegarandeerd niet."²⁴ Het klinkt wat vreemd uit de mond van de nieuwe Minister – zeker omdat in diezelfde Kamercommissie zijn medewerker eerder op dag in detail de vooropgestelde kalender had toegelicht - maar, toegegeven, wellicht is dat 'niet' de enige garantie die we op dit moment hebben. Als die nuchtere bui nog wat verder aanhoudt en het beloofde grotere plaatje weer in het vizier komt, dan staan er ons misschien alsnog mooie tijden te wachten. On verra.

22 T. Daems, 'Van teen tot kop. Beschouwingen bij meer dan een decennium strafbeleid en hervorming van de vrijheidsstraf', in: K. Van Cauwenberghe (ed.), De hervormingen bij politie en justitie: in gespreide dagorde, Mechelen, Kluwer, 2008, 79-92.

23 T. Daems, 'Vlinder, adelaar of platgetrapte kikker? De Rorschachtest van Leterme I', Vigiles, 2008, afl. 2, 54.

24 Commissie voor de Justitie, Integraal Verslag. Parl. St. Kamer 2008-09, CRIV 52 COM 435 (woensdag 28-01-2009, namiddag), 29.

Rechts-hulp-behoevend: Grondwettelijk Hof onderstreept belang rechtsbijstand geïnterneerden

Katrien Hanouille & Frank Verbruggen *

De inwerkingtreding van de interneringswet van 21 april 2007 komt er niet zonder slag of stoot. In november 2008 vernietigde het Grondwettelijk Hof¹ enkele artikels uit de goedgekeurde en gepubliceerde, maar nog niet in werking getreden nieuwe wet, omdat de wetgever te weinig oog had voor de bijzondere taak en zorg van de advocaat ten aanzien van zijn geïnterneerde cliënt. Delinquenten die aan een geestesstoornis lijden, hebben immers extra nood aan een passende begeleiding doorheen de procedure die hun vrijheid beneemt. Zij zijn doorgaans niet in staat zelf deze procedure en haar draagwijdte volledig te vatten, waardoor hun lot grotendeels in handen van hun raadsman komt te liggen. De wet moet die advocaat dan ook de ruimte bieden om de belangen van zijn cliënt optimaal te kunnen behartigen.

De interneringswet bood deze ruimte onvoldoende. Ten eerste sneuvelde de artikelen 39 §3 en 40, die handelen over de procedure voor het toekennen aan de geïnterneerde van bijzondere modaliteiten, zoals beperkte detentie en elektronisch toezicht. De directeur van de instelling waar de betrokkene verblijft, verleent hierover een advies aan de strafuitvoeringsrechtbank, die ondermeer op basis hiervan een beslissing neemt. Het openbaar ministerie en de geïnterneerde zelf krijgen een afschrift van het advies. Over de advocaat wordt echter met geen woord gerept, er is niet voorzien dat ook hij automatisch kennis krijgt van het advies. Natuurlijk *verbiedt* niets de geïnterneerde om het advies aan zijn raadsman door te spelen, maar hier wringt het schoentje. Vanwege zijn mentale toestand is een geïnterneerde vaak niet in staat de draagwijdte of het belang van een dergelijk document correct in te schatten. Het risico bestaat dat de geïnterneerde de advocaat niet op de hoogte brengt. Nochtans kan die pas op een zinvolle manier de verdediging van zijn cliënt behartigen als zij of hij op voorhand beschikt over alle elementen waarop de beslissing van de strafuitvoeringsrechtbank kan steunen. Om de kansen van de geïnterneerde niet te hypothekeren, is het dus vereist dat ook zijn raadsman een afschrift van het advies krijgt.

Een gelijkaardig gebrek zat in een resem bepalingen² met betrekking tot de dossiers die het openbaar ministerie opstelt naar aanleiding van de initiële internering en de toekenning, wijziging, schorsing of herroeping van modaliteiten ervan. Enkel de geïnterneerde zelf kan vragen om een afschrift van zijn dossier. Ook hier liet de wetgever na een zelfde mogelijkheid aan de advocaat toe te kennen, die bijgevolg afhankelijk is van zijn cliënt. Bovendien zal de strafuitvoeringsrechtbank soms kunnen verbieden dat de geïnterneerde inzage krijgt in zijn dossier, wanneer de gevangenispsychiater oordeelt dat dit nadelig kan zijn voor zijn gezondheidstoestand. In dit geval kan de advocaat zelfs geen omweg meer maken via zijn cliënt om het dossier in te kijken. Deze lacune in de wet miskent volgens het Grondwettelijk Hof het recht van verdediging van de geïnterneerde. Dit recht houdt onder andere in dat, indien blijkt dat de betrokkene zelf niet in de mogelijkheid is zijn zaak op een nuttige wijze te verdedigen, hij kan rekenen op een advocaat die wel de verdediging op zich kan nemen. Wanneer de geïnterneerde zelf zijn dossier niet mag inkijken, moet tenminste de advocaat dit wel kunnen, anders wordt het recht van verdediging uitgehold. Het argument dat de Ministerraad had opgeworpen, dat de bestreden bepalingen *geen verbod* inhouden om de advocaat inzage in het dossier te verlenen, snijdt dan ook geen hout. Het Grondwettelijk Hof ging terecht mee in de kritische overwegingen van de verzoekers.

Het Grondwettelijk Hof doet er goed aan te onderstrepen dat wegens de bijzondere geestesgesteldheid van een geïnterneerde de rol van de advocaat des te belangrijker is. De Commissie voor de Bescherming van de Maatschappij behartigde, op een zeer inquisitoire manier, zowel de belangen van de maatschappij als die van de geïnterneerde, zelfs al had die ook steeds een advocaat. De overstap naar een echt gerechtelijke procedure voor de Strafwetvoeringsrechtbank (die eigenlijk van naam zou moeten veranderen), brengt ook meer tegenspraak mee en dus een prominentere rol voor de advocaat. Typisch voor de situatie van de zwakkeren,

* Katrien Hanouille is assistente aan het Instituut voor Strafrecht van de KULeuven.

Frank Verbruggen is professor aan het Instituut voor Strafrecht van de KULeuven.

¹ GH 6 november 2008, nr. 154/2008, B.S., 10 november 2008, 65675.

² Art. 26 §4, tweede lid, 42 §3, tweede lid, 53 §4, vierde lid, 58 §3, tweede lid, 70 §3, tweede lid, 73 §3, tweede lid, 85 §2, tweede lid en 98, §3, tweede lid.

zoals geïnterneerden, is dat de advocaat bijstand geeft en rechtsbescherming biedt voor wie dat zelf niet kan. Dat betekent dat de verdediging dus niet "één en ondeelbaar" is, de advocaat en geïnterneerde hebben elk een eigen rol. Vandaar dat het Hof weigert de advocaat als vertegenwoordiger toe te laten op de zittingen voor de strafuitvoeringsrechtbank. Het zag geen graten in de vereiste dat de geïnterneerde in persoon voor de rechter verschijnt. Enkel indien medisch-psychiatrische vragen in verband met de toestand van de betrokkene aan bod komen, mag zijn raadsman wel als vertegenwoordiger optreden. Het kan namelijk schadelijke gevolgen opleveren indien de geïnterneerde hierbij steeds verplicht aanwezig is. In alle andere gevallen is het juist in het belang van de geïnterneerde dat

de rechter hem persoonlijk kan horen en zien, zodat hij zich een accuraat beeld van de toestand van de betrokkene kan vormen. Als enkel de advocaat ter vertegenwoordiging van zijn geestesgestoorde cliënt op de zitting aanwezig zou zijn, moet de rechter dit beeld vormen op grond van indirecte informatie, zoals het dossier van het parket en verklaringen van de advocaat. Het behoeft geen betoog dat deze informatie niet steeds zal volstaan. De eventuele stress die dit voor de geïnterneerde teweeg brengt, weegt dan ook niet op tegen een meer betrouwbare rechterlijke beoordeling. Bovendien vermindert zo het risico dat de procedure steeds buiten de betrokkene om wordt gevoerd. Door hem ondanks zijn geestesstoornis in de procedure te betrekken, krijgt hij een stem.

Luisteren naar gedetineerden

Boekbespreking van M. Moerings, M. Boone en A.A. Franken, *Meningen van gedetineerden – Vijftig jaar later*, Den Haag, Boom Juridische Uitgevers, 2008, 130p.

Afgelopen jaar was het exact een halve eeuw geleden dat Rijkssen zijn eerste editie van *Meningen van gedetineerden* publiceerde¹. Deze publicatie, in Nederland wel eens 'het groene boek' genoemd (naar de kleur van de omslag), bundelde de geschreven meningen van een groot aantal (901) gedetineerden over alle mogelijke denkbare aspecten in de strafrechtsbedeling, van arrestatie tot en met de terugkeer naar de samenleving.

Rijksens onderzoek werd recent overgedaan. In het najaar van 2008 verscheen de nieuwe versie van het onderzoek – de auteurs noemen het een (gedeeltelijke) reprise, gedeeltelijk want beperkt tot meningen van gedetineerden over het verblijf in detentie. In het voorwoord stellen de auteurs dat het gaat om een 'actuele inventarisatie van meningen' die het volgens hen mogelijk maakt na te gaan of de kritiek die uit het boek van Rijkssen bleek, nog geldt of intussen het heden voor het verleden ingeruild heeft. Die vraag willen ze beantwoorden op basis van veldwerk dat door zes bachelorstudenten criminologie van de Leidense universiteit in het kader van hun scriptie is verricht (p.V). Het werk is opgedragen aan Constantijn Kelk², die op 31 oktober 2008 op emeritaat ging.

Het boek bevat zes hoofdstukken: een discussie van de ontvangst van het oorspronkelijke werk van Rijkssen (H1); een methodologisch hoofdstuk (H2); een beschrijving van enkele belangrijke aspecten en wijzigingen in het gevangeniswezen toen en nu (H3); twee hoofdstukken met resultaten van het onderzoek: een uitgebreide kwalitatieve (H4) en een cijfermatige weergave (H5); het laatste hoofdstuk vergelijkt een selectie van citaten van de 'meningen' van gedetineerden uit het onderzoek van Rijkssen met die uit het nieuwe onderzoek.

In het eerste hoofdstuk gaan de auteurs uitgebreid in op de publieke en wetenschappelijke discussie volgend op de publicatie van Rijksens boek in 1958. Dit boek kende sterke voor- maar, en dat is toch wel minder geweten, ook rabiate tegenstanders. Na publicatie was de minister van Justitie dermate geschrokken van de kritieken, dat het boek slechts onder 'een beperkte

kring van deskundigen' mocht verspreid worden. Nadat het uitlekte en er drie zeer uitgebreide artikelen in Het Parool verschenen waren, brak de bredere discussie uit. De zeer kritische inhoud en de discussies nadien leidden er zelfs toe dat in 1961, bij verschijning van een handelseditie, de hele oplage door het ministerie van Justitie werd opgekocht (p.2). Verder reconstrueren de auteurs op een zeer overzichtelijke en heldere manier de publieke en vooral de wetenschappelijke discussies over de inhoud van het boek.

In het volgende hoofdstuk bespreken Moerings en collega's het opzet en de uitvoering van het onderzoek. Door wijzigingen in het gevangeniswezen werd vooral beoogd 'uiteenlopende inrichtingen of afdelingen' te betrekken bij het onderzoek. 6 inrichtingen werden gekozen, met als doel telkens ca 70 gedetineerden te bevragen volgens de methode die Rijkssen had gebruikt. Elke gedetineerde die vrijwillig zijn medewerking verleende, kreeg een onderzoekspakket met daarin een introductiebrief, drie enkelzijdige blanco papieren, een pen en een envelop met afsluitstrip en een korte vragenlijst (o.a. over leeftijd, etniciteit en of de gedetineerde in een éénpersoonscel of een zogenaamde meerpersoonscel zat). De onderzoekers ontvingen in totaal 297 antwoorden (overzicht, zie tabel 2.1, p.13). De lezer verneemt methodologische keuzes (onder meer over data-analyse) en een aantal methodologische beperkingen en kanttekeningen.

Vervolgens gaan Moerings e.a. in op inhoudelijke veranderingen van het gevangeniswezen tussen 1956 (toen Rijkssen zijn onderzoek uitvoerde) en 2008. Opvallende aspecten zijn onder meer de enorme bezuinigingen, de inkrimping van regimeactiviteiten buiten de cel ('versobering'), de invoering van de meerpersoonscel (sinds 1 september 2004), de enorme toename van de gevangenisbevolking en veranderingen in resocialisatieprogramma's. Kortom, wie een snel overzicht van belangrijke wijzigingen en actuele ontwikkelingen wilt, kan ik dit hoofdstuk aanraden. Echter toch een minpunt: nergens bespeur ik een poging om de gevangenis te kaderen in de gewijzigde samenleving.

1 R. Rijkssen, *Meningen van gedetineerden over de strafrechtspleging*, Assen, Van Gorcum & Comp.N.V., 1958, 316p. *Rijksens boek begint met een kort voorwoord waarin hij het doel, opzet, beperkingen en mogelijke waarde toelicht en bevat daarna thematisch de letterlijke weergave van ontvangen 'meningen' van gedetineerden.*

2 Kelk was één van de experts die bij de totstandkoming van de basiswet geconsulteerd werden. Zie T. Daems en L. Robert, "Nederlandse penologen over de Belgische basiswet gevangeniswezen: dubbelgesprek met Constantijn Kelk en Hans Tulkens", in *Fatik - Tijdschrift voor Strafbeleid en Gevangeniswezen*, Nr.108, 20-28.

Tevens vind ik nergens de geponeerde link tussen de samenleving, de gevangenis en de ervaringen in de gevangenis terug.

Dan volgt het kwalitatieve luik: volgens inrichting (waar van toepassing ook volgens regime) en per thema lijsten de auteurs een geordende selectie van citaten van gedetineerden op, letterlijk weergegeven, tenzij het om vertalingen gaat (het onderzoekspakket werd in vijf talen beschikbaar gesteld: Arabisch, Engels, Nederlands, Spaans en Turks). Dit is het meest uitgebreide hoofdstuk van het ganse boek (pp.31-94). Ik signaleer hier enkele interessante punten: 1) "Het gras is altijd groener aan de andere kant": gedetineerden verwijzen naar eerdere opsluitingservaringen in andere landen en stellen dat het daar beter is/was. Bijvoorbeeld: "Ik heb in België gezeten in de slechtste gevangenis van dat land. Vorst in Brussel. Maar daar was het 10x beter dan hier! Je voelt je hier minder dan een beest" (p.80). 2) De indruk dat men in detentie veranderd is, ten goede of niet, door de opsluiting of vanuit zichzelf, komt tevens uit de fragmenten naar voor. Een voorbeeld: "Ik heb nu andere gedachtes maar die heb ik niet aan detenties te danken maar aan mijn eigen keuze." (p.52); "Ben veel harder geworden en zeker niet meer zo mens lievend als voorheen. Eerlijk gezegd schraapt men hier al het chroom van je af en alleen het staal blijft over" (p.75). 3) Een evaluatie van detentie (verdiend of niet, hard of niet,...). Zo stelde een gedetineerde: "met meer zon, meer vrouwen (en rum op de winkellijst) zit ik hier goed" (p.79). Uit de citaten van gedetineerden in de inrichting voor stelselmatige daders (de veelplegers) blijkt veel onbegrip over de opgelegde beveiligingsmaatregel (soms de Nederlandse versie van "Three strikes and you're out" genoemd). Een voorbeeld: "Twee jaar vastzitten voor iets waarvoor je voorheen max 6 mnd kreeg is wel iets waarover we nadenken. De volgende keer wordt het een ander delict. Dus geen straat dealer meer maar transporteur. Geen inbraak meer maar overvallen. Want ja, het straf is het zelfde" (p.91). Kortom, dit hoofdstuk presenteert een rijk caleidoscopisch beeld van hoe gedetineerden hun detentie ervaren en beleven.

In het cijfermatige overzicht worden thema's geïdentificeerd die voor minstens 30 gedetineerden terugkwamen, met daarbij telkens een beoordeling van de

inhoud van de citaten (positief - negatief - neutraal). Volgende drie onderwerpen komen het meest aan bod: detentiebeleving in het algemeen: 53% (37% - 9% - 7%), Penitentiaire Inrichtingswerkers: 39% (17% - 16% - 6%), regime/regels: 38% (28% - 6% - 4%). Daarna vergelijken de auteurs de scores per instelling (tabel 5.12, p.107) en linken ze de absolute cijfers van enkele kenmerken (geslacht, leeftijd, etniciteit, 'twee op één cel', voorlopige hechtenis of veroordeling, vaker vastgezet) aan de 'meningen'. Dit hoofdstuk reikt enkele boeiende inzichten aan, doch bijkomende statistische bewerkingen hadden de analyse mogelijks nog meer kunnen uitbreiden.

In het laatste hoofdstuk plaatsen de auteurs een selectie van citaten uit het boek van Rijkssen naast de huidige 'meningen'. De vergelijking is zeker interessant, maar niet zonder risico's, al is het maar doordat de link met de (veranderingen in de) buitenwereld weinig naar voor komt. Moerings en collega's geven nadien enkele belangrijke nuances: er is geen systematische vergelijking, op concreet niveau (zoals de beschikbaarheid van een w.c. in plaats van een 'ton') signaleren ze belangrijke veranderingen, maar op een meer abstract niveau wijzen ze erop dat de klachten opvallend gelijklopend zijn (onder meer over resocialisering, arbeid en verloning daarvoor, kritische houding ten aanzien van personeel).

De auteurs beseffen dat er – zoals bij Rijkssen destijds – wel wat commentaar op hun benadering kan gegeven worden, maar onderstrepen dat het doel net is om inzicht te verkrijgen in de beleving van de opsluiting. Terecht wijzen ze erop dat via deze meningen ook vaak 'vingers op zwakke plekken' in het gevangeniswezen kunnen worden gelegd (p.121). Dat heeft dit werk zeker gedaan.

Nadat Nederlands belevingsonderzoek de jongste jaren uitgedoofd leek, zorgt dit boek voor een doorstart en focust het op waar het uiteindelijk in het gevangeniswezen om gaat: mensen. Alleen al daarom is dit boek een waardige opvolger voor het werk van Rijkssen.

Luc Robert*

* Luc Robert is assistent aan het Leuven Instituut voor Criminologie (LINC), Faculteit Rechtsgeleerdheid, K.U.Leuven.

ACHTER TRALIES IN BELGIË

Waar staan we ? Waar gaan we naartoe ?

vrijdag 24 april 2009

Vormingscentrum Guislain - Campus Guislain
Jozef Guislainstraat 43 - 9000 Gent

De redactie van FATIK en de Liga voor Mensenrechten nodigen iedereen die betrokken is bij of interesse heeft voor het gevangeniswezen uit om deel te nemen aan de studiedag *Achter tralies in België: Waar staan we? Waar gaan we naartoe?* waarin we een stand van zaken zullen opmaken over het Belgische gevangeniswezen en een blik zullen werpen in de toekomst.

PROGRAMMA

- 9u30 Welkom en inleiding
Dhr. Peter Pletincx
- 9u40 Gevangenis en strafbeleid: recente ontwikkelingen en stand van zaken
Dr. Tom Daems, Instituut voor Strafrecht & Leuvens Instituut voor Criminologie (Linc), KU Leuven
- 10u00 Het actuele penitentiaire beleid in confrontatie met zijn verleden
Dr. Eric Maes, Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie, Brussel
- 10u25 Vrijheidsberoving en strafbeleid: scenario's voor de toekomst
Prof. Dr. Tom Vander Beken, docent strafrecht Universiteit Gent
- 10u50 Koffiepauze
- 11u20 De Belgische gevangenispopulatie in cijfers
Mevr. Veerle Scheirs, Vakgroep Criminologie, Vrije Universiteit Brussel
- 11u30 Different profiles, different pains! Diversiteit en detentiebeleving: nood aan een gedifferentieerde strafuitvoering?
Mevr. An Nuytiens & Mevr. Valesca Lippens, Vakgroep Criminologie, Vrije Universiteit Brussel
- 11u50 Middelengebruik en psychiatrische problemen in de gevangenis
Dhr. Sven Todts, geneesheer-directeur medische zorg, Dienst Gezondheidszorg gevangenis
- 12u10 Waarom strafeinde? Een explorerend onderzoek bij langgestraften
Dhr. Luc Robert, Assistent Leuvens Instituut voor Criminologie (Linc), KU Leuven
- 12u30 Broodjeslunch met glaasje wijn
- 13u30 Panelgesprek en debat over de toekomst van het Belgische gevangeniswezen
moderator: Prof. dr. Frank Verbruggen, Instituut voor Strafrecht, KU Leuven met Dhr. Jurgen Van Poecke, Dhr. Koen Polfliet en Dhr. Freddy Pieters
- 15u00 Recent European Perspectives on Prisoners' Human Rights
Prof. dr. Dirk van Zyl Smit, Universiteit van Nottingham

PRAKTISCH

Deelnameprijs (broodjeslunch en boek inbegrepen): 45 €

Te betalen op rek. 001-1270132-90 van de Liga voor Mensenrechten met vermelding van 'FATIK-studiedag' en uw naam.

inschrijven vóór 20 april 2009 (een inschrijvingsstrook vindt u in deze FATIK)

De Orde van Vlaamse Balies kent 6 juridische punten toe aan deelnemers van deze studiedag.

De FOD Justitie erkent de tenlasteneming van de inschrijvingskosten van magistraten, gerechtelijke stagiairs en personeelsleden van de rechterlijke orde (gelieve dit bij inschrijving te vermelden wanneer u hier aanspraak op maakt).